

КЁБЕКЛАНЫ БИЛЯЛ

КЮННЮ ТЮБЮНДЕ
ЭКЕУЛЕН

Кар
к 88

Бу китаб — «Кюнню тубюнде экеу-лен» — новеллаладан кьуралгъан биринчи китабды.

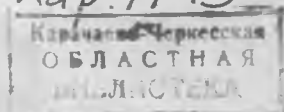
Хар новеллада автор тюрлю-тюрлю болумгъа тюшген адамланы кеслерин джю-рютюулерин, аланы халларын, болумла-рын, ич дуниялары бла джюрек сезимле-рин толу тинтеди.

Новеллалада авторну не кыйын бо-лумда да адамлыкъны сакъларгъа, аны таза халда мийикде тутаргъа талпымакълы-гъы танылады.

Китабны автору — Кёбекланы Таукъан-ны джашы Билял — 1939 джыл Къумушда туугъанды. Орта школну бошагъандан сора ол кёб тюрлю ишде ишлегенди. Аскерден къайтхандан сора 1962 джыл Ростовдагъы университетге кириб, аны журналистика фа-культетин бошагъанды.

Бусагъатда Кёбекланы Билял область газетде алгъан усталыгъы бла ишлейди.

Кар. 1449

Исса

Иги огъуна седиреген кёлеги бла узун, джукъа джашчыкъ джамалгъан кёнчекчин да ёрге тарта, не эсе да бирле джазады къумда. Сюртеди, дагъыда джазады. Джазады, дагъыда сюртеди.

— Не этесе? — деб, джууукълашды аны къатына алаша, токъ джашчыкъ. Энишге ийилиб къарады къумдагъы харифлеге.

— Атама письмо джазама... аскерге...

Джай. Исси кюнорта. Исси хауа. Не тау-уш эштилмейди, не камсык аязчыкъ терек бутакълада, чапракълада ойнамайды, эркетлейди булчукъланы.

Сабийле уа джазадыла бошалмагъан письмону. Джазадыла, сюртедиле, джазадыла...

Юйден тиширыу таууш къарыусуз эш-
тилди.

— Джашчыкъ!

— Не дейсе, анам? — узунуракъ джукъа
джашчыкъ ашыгъыш кирди юйге.

— Не ишлейсе?

— Атама письмо джазама...

Тиширыу кълтырауукъ къллу бла кълс-
ды кълра бурма чачлы джашчыгъын кълкю-
регине.

— Кълйтырмы атанг? Кълйдам. Джыл
болду кълзауат бошалгъанлы, — ишекли
оюмун билдирди Мариям.

— Кълйдам.. — деб, бир кесек сагъыш-
лы болуб, — кълйтырыкъды, ажимсыз кълй-
тырыкъды, — деб кълшду.

— Джашчыкъ, Мухаммат кълтыш Эки
Суу арасына барыб, атангы кълрнашын-
дан хапар соруб кълйт...

— Сен а?

— Мени ючюн кълйналма, джукъ да
болмаз.

— Огълй. Сени кълюб кълалай кетейим?

— Айтханыма тынгыламаучу нек бол-
гъанса? Атанг бир кълрсе эди сени...

— Ашхы, анам. Сау къл!

Ингир ала Иссачыкъ бла Мухаммат
бирге чыкъдыла джолгъла. Танг аласы
кълкню джарымына нюр тълкен заманда
кълйтдыла экиси да. Сууукъданмыды, ач-
лыкъданмыды, арыгъланымы тийгенди да,
назигирек, гитчерек кълрюнеди Иссачыкъ.
Не эсе да кълкюрекге тълшуб, тълрю оюм

талайды джюрекни. Арытады, кыйнайды, не болганын да билдирмегенлей.

Иссаны кѣргенлей, жарыдыла Мариямны мутхуз кѣзлери.

— Не? Айт хапар...

— Келмегенди энтда. Тамбла излерге чыгъарыкъма.

Алай а, тамблагъа дери чыдаялмай, чыкъды джолгъа Исса. Кюн таякъла сыртына тийген заманда юйден иги огъуна узакъда эди ол. Ингир ала уа кыйгды.

— Арыгъанмыса, джашчыкъ?—деб, ёрге кѣлтюрюлдю анасы.

— Табмадым.

— Джат, солу. Ол да келир, джукълаб къалмагъан эсе.

— Тамбла да, тамбла да, андан сора тамбла да барлыкъма излерге. Табхынчы барыб турлукъма...

Кюн сайын узакъдан-узакъгъа барыб, кюн сайын кечден-кеч кыйтыб башлады Иссачыкъ...

Бир кюн а, кѣзлери джылтырай, ашыгыш кирди юйге.

— Тамбла келликди атам!..

— Къалай? Ким айтды? Кыйдан билдинг?

— Мен танымагъан бир узунмыйыкъ къартдан. Ол да келликди тамбла бизге.

Джарыкъ кѣллю Иссачыкъ бла Мариям, кеч джатыб, эшик къагъылгъаннга уянадыла. Танг аласы.

— Хапар билейик деб келгенбиз,—деб, биреуленле ауруб тургъан Мариям бла

джашчыгына къарадыла. Аланы ичнине узунмыйыкъ къарт да бар эди. Джунчугъан къонакъбайла ауузларын ачхынчы, биягъы къарт:

— Исса, бир кесекден келирсе,— деди...

Кетдиле къонакъла. Къаладыла джюреклерине тѣзюмсюзлюк синген ана бла бала, бир-бирин булджута...

Ингир. Элни арасында кенг арбазгъа джыйылгъанды уллу, гитче да. Узун мыйыкълы къарт негери бла сюеледи джангы эсгертмени къатында. Мыдахлыкъ тюшген кѣзде джилтинле таныладыла. Джылы келген тиширыула джаурукъ этеклени кѣзлерине джетдиредиле...

Шошлукъну эркиши ауаз бузду:

— Джигитлиги, адамлыгъы, зорчулагъа эркишилик танытханы ючюн, бизни бюгюнню джашауубуз ючюн...

Айны джарыгъы мермер ташны инджича джылтыратады. Эсгертмеден къаругъан кѣзле Иссачыкълы кѣзлерине ушайдыла.

— Кел, Исса, къара атанга. Ёлмегенди ол, унутулмагъанды. Энди ёмюрледе да унутулукъ, эсен чыгъарыкъ тюлдю ол,— дейди узунмыйыкъ къарт...

Кѣгериб келген ингирни шошлугъун:

— Атам, ат-тя-а-а!... мермерден, къурчдан этилген ат-тя-а! — деген ачы кычырыкъ кесди...

Джарашуу юйчюк. Джукъламайдыла ана бла бала. Сакълайдыла.

— Атам, мермер атам! Къайтханды айырылмазгъа, ёмюрлюкге... Адамланы, унутмагъан адамланы кючю бла къайтханды энди бизге, юйюбюзге, — деген сёзле уа джайыладыла тегерекге, узакъгъа.

Эртден. Къумда Исса письмо джазады.

Эсгертме

Эсгертме... Къалай кёбдюле, джашауну бетлерин ачыкълаб, мени кёрюгюз, нек сюелгеними билигиз, деб тургъанча, джарыкъ кюнню алтын таякъларыны тюбюнде джылтырагъан эсгертмеле. Хар биринде сакъланады адам улуну джигитлиги, кюреши...

Туудукъдан туудукъгъа хапар айта, сюеледиле ала кече да, кюн да...

Танг аласы. Аллай эсгертмеге къарай, ушакъны бардырадыла тыш къралдан джер кёрюрге келген къонакъла. Кюнню биринчи таякълары ойнайдыла эсгертмеден къарагъан кенг, мийик мангылайлы адамны бетинде. Тышкъраллыла уа бардырадыла ушакъны, бередице соруула алайда сюелген джаш таулугъа... Сорадыла тохтаусуз...

— Джашагъанмыды былайда Ленин? Нек салгъандыла анга былайда эсгертме?

— Былайда болгъан болмаз ол, алай а бу джерлени, мындагъы джашауну иги билгенди. Эсгертме уа адамланы сүймекликлерини эсгертмесиди.

— Областны башха джерлеринде уа болгъанмыды ол?

— Огъай...

— Совет Союзгъа келгеним буду, — дейди ушакъ этгенлени бири, — алай а къалайда да Ленинин эсгертмелери бардыла. Кёбдюле... — деб, бир кесек да тынгылады, кюн таякъла джарытхан биягъы кенг мангылайлы адамны бетине къарай.

— Эм уллу эсгертмелени кёрмегенсиз, ала уа сиз кёргенледен кёбдюле. Кёбдюле, уллудула, — деб джууаб береди джаш таулу. — Хар адамны джюрегинде кёзге кёрюнмеген, унутулмазлыкъ эсгертмеле джашайдыла. Адам кесин эсгериб башлагъанлай огъуна, тууб тебрейдиле ала. Сора бизде, бизни бла ёлгюнчю джашайдыла ала...

— Ангыламадым, — деб джити къарайды тышкъраллыланы бири, иги къартайгъан, чачы кёмюк бет алыб башлагъан адам.

— Не ангыламагъаны барды... Адамланы джюреклеринде джашайды Ленин. Ала да ол кёргюзген, ол джарытхан джол бла барадыла, барадыла насыбха. Адам бла ёлмейди, джангы адамлагъа къалады... Джылдан джылгъа кёб боладыла аны эсгертмесин джюрекде сакълагъанла, туудукъла.

— Сора ол ёмюрлюкге джашаргъа туугъанды?!

— Аны сыфатын джюрютген — халкъды. Халкъ а ёлюмсюздю.

— Былайда джашагъанды Ленин дерге боллукъмуду сора?

Сёз кьошмай, кюмюш мыйыкъларын сылай, сагъышлы болуб тургъан таулу къарт берди джууабны:

— Хо... Джашайды энтда былайдагъы-ланы джюреклеринде... Джашарыкъды...

Дууадакъ сүймеклик

Хар джыл сайын келиучюлерича, быйыл да келгендиле бизге дууадакъла. Элни къууанчдан толтуруб, уадыла эке-экеу. Адамгъа белгисиз, къуру къанатлылагъа ачыкъ кюч юлешеди аланы хар юйдегиге экисин.

Бизни юйню башындача, хоншуларыбызны юлерини башында уадыла сейир, огъурлу къанатлыла. Кюн да, кече да тохтаусуз, бир-бири къулакъларына джырлайдыла дууадакъла.

Къанатлы тилни ангылагъан къартла айтадыла сейир хапарланы. Хар кюн сайынча, бу ашхы ашхамда да дууадакълагъа тынчлыкълы, шош кечени джэралай джатадыла элчиле. Къууанч джырларын тохтатмай, ашхы кечеге ие боладыла кёксюлдюм къарангыда джууунган акъ къанатлыла...

Эртден. Ачы таууш къобарды эллилени. Хоншубузну юйюню башында алынганча уады джангыз дууадакъ. Арбазда джан береди экинчи дууадакъ. Шкокну тутуб

тургъан къартха чамланады чал ургъан тиширыу. Къартны бёркюне тне учады джангыз дуадакъ. Ёргеракъда, ангакъайгъы сёз бергенча, шош къагъадыла акъ къанатларын башха дуадакъла.

Джангыз дуадакъ тюшдю арбазгъа. Сылады къанаты бла тенгини башын. Кёзюнде джылтырагъан джыламукъ неда джилтин болгъанын киши билгинчи, сейир кычырыкъ этиб, кёлтюрюлдю ёрге. Къарады симсиреб тургъан къартны кёзлерине. Кёк кюкюрегенча, сейир кычырыкъ этиб, джаугъа джиберилген садакъча, хауаны джырыб чыкъды мийикге. Олсагъатлай, къуру къанатлылагъа белгили джорукъгъа сыйына, ол учхан джерни тегерегин алдыла дуадакъла. Къанатларын да джоппу джыйыб, тюшюб башлады дуадакъ. Бушуулу кычырыкъ эте тургъан къанатлыланы ортасы бла окъча ётюб, къартны аякъларыны къатына тийиб, джарылды дуадакъ...

Кёкге чыгыб, элни тегерегине айланыб, учуб кетдиле дуадакъла.

Джилтинле бла джулдузла

Таудан келген шоркъа сууну сыртын кёмюкден айырылыб кёрген адам джокъду, деучендиле къартла, алай а Азауну халпары ким да ийнанырчады. Аны джаш заманында сакъалы, узун мыйыкълары, ба-

шы, биринчи кере джерни юсюн джабхан къачхы къарча, къачан агъаргъанларын эсгерген адам да джокъду.

Азау хапарны къачан да бирча башлаучанды. Бюгюн да, бизни тегерегине джыйыб, суу джагъада къалын хансхатынчылыкълы олтуруб, башлады хапарны.

— Сууну сыртындан кёмюкле ташайгъан джыл, тенгле да, мен да джыйылыучан эдик бир кёзюуде суу джагъагъа. Эришиучен эдик таш атыб. Эсимдеди, Идрисни джашы Сох да биринчи кере келген эди бизни бла. Джаякълаб туруучу Сох бизден онглу болгъанлыкъгъа, эрише келиб, кесин назик Хеочха оздурду. Аны кёлтюралмай, иги тынгылагъыз, Хеочха учду.

— Мени озаргъа къайдан ёт табдынг? Анам, сенден джигит, сенден ариу джокъду, дегенин бу мынтыкъбурунну анасы талай кере эштгенди, — деб, мени кёргюздю.

— Меннге ётню анам бергенди, сени къарыуунгу да ананг алгъанды, — деди Хеоч.

Ол кюн Хеоч бла Сох иги кесекни демлеширик эдиле, биз болмасакъ. Тембот, Амогъот, мең айырдыкъ аланы. Сора, Сохну къакъгъан-сокъгъан да этдик...

Азау, иги кесекни да тынгылаб, бойнуну джарымына джетиб тургъан узун мыйыкъларын кёзюу-кёзюу сылады.

Биз аны аузуна битиб тургъаныбызны да унутуб, не эсе да бир зат эсине тюшюб, кёмюклю толкъунладан уллу кьонгур кёзлерин айырмай сагъышланды.

— Акъ аття, андан сора уа?

Элчилени кёбюсю, аны тюз атын билген эселе да, Акъ аття деучендиле. Тюзю, бир кёзюуде, элде къартладан къайсы болса да тюз атын айтса, Азау кеси да сейирсениди.

— Андан сорама? — бир-бирине къаты къысылыб тургъан джукъа эринлерин эринмей ачды къарт. — Андан сора уа, ингирде, Сохну анасы бла аны ушагъына тынгыладыкъ. Анасы, джашына хыны къараб:

— Къайда зыккыллагъа, кёнчексизлеге да къошулуб, кесинги тюйдюрюб къалай чыдадың? Ол хапарны атанг эштсе, юйлерин тюр этерикди. Не уа Хеочха, Азаугъа, дженгсиз-билексиз Темботха тенг болуб а къалай къалдың? Кесинги къалай урдурдунг?

— Ала кёб эдиле...

— Юйде кёргюзюучю ётюнгу чардакъ-да къоюбму кетген эдинг?

— Огъай...

— Эсингде тут, сенден акъыллы, онглу, ётлю аланы ичинде джокъду, эсингде тут, джашым... Алай а бир аман хапарла келе башлагъандыла, арт кёзюуде...

Кюн сайын да Бикъа джашына ол сёзлени айтыучан эди, хоншугъа, джууукъгъа да аны махтай эди. Сора, джашауну джыл-ла танытадыла, дегенлей, оздула, къанатлылача, джылла. Бир джарыкъ кюн, таулан-гюрюлдетиб, келдиле къызыл джулдузлула. Да, сора, эллилени кеслерине къош-

дула. Тенгле да, мен да кьошулдукъ ала-
гъа. Сохну уа табмадыкъ.

Кёб турмай, Идрисланы малларын сый-
ырыб, башха элле таба джайылдыкъ...

Бир кюн элден табсыз хапарла келдиле.
Ашыкъдыкъ ары...

Къарт тынгылады, биягъы сакъалын,
мыйыкъларын да сылаб, чыммакъ-акъ ба-
шындан тозурагъан кийиз бёркюн тешди.

— Ол кюң, эртде заманда, шайтан джел
арбазны сибириб озгъан чакълы бирге,
къаб-къара чачым бу халгъа джетген эди.
Ачы тиширыу кычырыкъ тауушланы эшт-
дим...

Акъ аття, иги кесекни да тынгылаб, те-
рен ахсынды. Не зат эсе да ёмюрлюкге
джюрегинде къалгъан затны эсине тюшюр-
генин билиб, тылпыуубузну эштилгенинден
къоркъа, джукъ соруб, аны сагъышындан
айырыргъа базмай, кымсыз болдукъ.

— Сох анамы итле бла талатдыргъаны-
на джетдик... — деди Акъ аття ахсына.

Шош ингирни къуру сууну гюрюлдегени
бузады. Тынгылайдыла къаяла озгъан за-
манны хапарына.

— Акъ аття, Сох а...

Джууаб берирге унутуб, Акъ аття:

— Къачхы джел чапракъланы сибирген-
ча, сибирдик эски джашауну. Сора, эртде
заманда, сууну сыртындан кёмюкле та-
шайгъан джыл, чакъырдыкъ джилтинлени.
Сиз ол джилтинледен джаннган джулдуз-
ласыз...

Ит джыламукъла

Къара шинли, бурма чачлы, добар джашчыкъгъа тёрт джыл болгъанды. Кюн сайын, эртденбладан ингирге дери Къобан-ны джагъасында кёкенледе ойнайды ол къаб-къара кёкюрегинде акъ тамгъасы болгъан кючюкчюк бла. Джууунады джашчыкъ, джууундурады кючюкню. Кюн сайын, ма бюгюнча, ойнайдыла экиси да биргелей.

Исси кюн. Хауаны иссилиги сюргенди экисин да сууну толкъунла ууала-ууала сёл болгъан джагъасына. Джууады джашчыкъ тёрт аякълы нёгерини бойнун, башын, аякъларын...

Озгъун толкъун. Сермеди ол джашчыкъ-ны къолундан кючюкню. Алыб тебреди биргесине. Къансыгъан таууш толкъун тюбюнден эштилди.

Секирди джашчыкъ суу джагъагъа кесин ышыргъа келген кёзюлю толкъунну сыртына. Аны чача-джыра, ашыкъды нёгерчигини ызындан. Айрымканнга чыгъыб, экиси да аудула кымылдамай. Эс джыя келиб, кючюкчюк джалады добар нёгерчигини бетин, джаякъларын. Сууукъ тамчыла, джыламукълача, тюшдюле агъаргъан бетчикге.

...Озду андан бери джылдан аслам... Кёкюрегин акъ тамгъа джасагъан мазаллы ит къатыш ойнайды суу джагъада къара кёзлю, добар джашчыкъ. Толкъунланы

сыртларында джууунады ит. Кёзюу-кёзюу
бла нёгерине джууукълаша да ызына,
кёкенли суу джагъагъа, къайтады джаш-
чыкъ.

Бир кере уа... Озгъун толкъун хорлады
джашчыкыны. Алыб тебреди биргесине.
Эштилди сабий кычырыкъ. Сууну кёмюк-
лю сыртын джырыб, ашыкъды нёгери таба
ит. Джетди. Чыгъарды суу джагъагъа
джашчыкыны...

— Сабийден бошады ит!—деген таууш
адамланы ашыкъдырды эс ташлаб тургъан
джашчыкъ таба.

Сабийни акъырын суу джагъагъа салыб,
симсиреди тёртаякъ нёгер. Аны таба атыл-
гъан ташладан бири да тиймесе да, башын
ёрге кёлтюрюб улуду ит.

— Ёлтюрюбмю къойду... Ашады... Къы-
мылдамайды...—тохтамайдыла быллай тау-
ушла.

Башы энишге болду къаб-къара итни.
Саркъдыла джыламукъла добар джаш-
чыкыны бетине. Эс джыйды ол. Башын
кёлтюрюб, хыны бетлени эследи.

— Тиймегиз... тийме...

Джашчыкыны кёзлери анасына, джюре-
ги къууаниган замандача, тюрю джылты-
радыла.

Сакъат

Къачан, къайда сакъат болгъанын ол
ёмюрге кишиге айтмагъанды. Узакъдан
аны юйюне къонакъ келди, деб хапар джа-

йылмагъанды. Бир аягъын къайда эсе да басдырыб, эки таякъ бла бир аякъда джюрюйдю ол. Ётген къазауатны сау эсгертмеси айланады ол. Кюн сайын дегенча, хаман да бир джерге, къаяны къатына барыб, аны хуртда сыртын сылайды ол. Бир кюн а...

Къаяны къатында сакъат да, чачы тозурагъан бир тиширыу да олтурадыла. Ёмюрде кишиге айтылмагъан хапарны айтады сакъат.

...Къазауат. Окъ да, тоб да, джангур тамчылача, джауадыла. Къая ташны джанына джатыб, сермешеди таулу. Анга атылгъан окъ ташны кёкюрегинде тохтады. Суууду. Къоргъашын кесекни хурджунуна салды таулу. Олсагъатлай къая къалтырады. Мазаллы, ууакъ ташла кёкге чыкъдыла. Бири, тюше келиб, таулуну аягъын эзди.

Госпитальдан чыгъа, тенгини аты бла суйген кызына письмо джазды: «Ёлгенди. Сакълама!» Къуру эки сёз.

Андан бери ётдюле джылла. Чачы тозурагъан тиширыу табды сакълагъан адамын. Хурджунундан чыгъарыб, хуртда къаяны юсюне салды къагъыт кесекни. Къуру эки сёз джазылыбды анда. Сакъат письму таныды. Таныды. Къоргъашын кесекни чыгъарыб, къая ташны сылай:

— Мени сау къалдыргъан, сакъат этген да бу ташды, — деди. Тиширыуну мыдах къарамын эслеб: — Сени джашауунг аллынгда эди, мен а бир сакъат... Сакъат... — Къаяны сылай, терең ахсынды ол.

Шахарлада, элде да кёрюрге болурсуз аны. Туугъан джерини адамы, ташы да, хансы, агъачы да бирча багъалыды анга. Тюбесегиз, ичигизден да айтмагъыз сакъат деб анга. Таякъ джюрютгенле бары да тюлдюле сакъат.

Бусакъ

— Къарт, джангырыб келген джашауну андан да иги этер муратда келгенбиз.

— Ангыламадым.

— Сен олтуруб тургъан джерде мазаллы юй ишлерикбиз.

— Терек а?

— Не терекди ол?

— Ма, бу бусакъ.

— Аны уа кетерликбиз тамыры бла.

— Джашаудан ол да, мен да бирге кетерикбиз. Ары дери кесдирлик тюлме.

— Нек?

— Кесдирлик тюлме.

— Юй былайда ишленирге керекди, алайсыз боллукъ тюлдю, — дедиле къонакъла.

— Огъай. Юй ишленсе да, терек орнунда къаллыкъды — деб, акъсакъал къарт ёрге къобду. Бусакъны кыялу джерин сылай:

— Къазауатны заманында меннге учуб келген къоргъашын джаралы этгенди бу бусакъны. Мени джашаууму сакълагъан

терекни мен да сакъларыкъма, — деди. Бир кесек да тынгылаб:

— Эсингдемиди, къарт бусакъ, ол кюн? — деб, терекге бурулду.

Аны сёзлерини тюзлюгюне джууаб этгенча, терекни чапракълары бирден шыбырдадыла, бутакълары энишге ийилгенча кёрюндюле.

Озду заман. Уллу, ариу юйню къатында ёсген бусакъны тюрюнде бюгюн да олтурады къарт. Анга тюрюген хар адамгъа бусакъны хапарын айтады.

Шош кече

Шошду эл. Джарыкъды кече. Толгъан ай арбазда джангурдан сора туугъан кёлчюкде джууунады. Быллай шошлукъ талай джылдаң бери да кючлегенди элни. Алай аны кыйыры сюрюмде орналгъан юйде джокъду тынчлыкъ.

— Меннге къазауат керек тюрдю. Керек тюрдю. Керек тюрдю, — юйде эркиши ауаз эштиледи.

Фатеген лампа юйюню мутхуз джарыкъгъа бёледи. Джаш тишируу орундукъну къатына сюелди. Джукълайды эри. Қазауатны оту джалын этген эринлери кымылдайдыла.

— Джукъла, джаным, джукъла. Қазауатны ёртени эртде джукъланнганды, — дейди тишируу.

Кече сайын эрини бирча сёзлерин эштиб кьобуучанды тишируу. Кьобады. Орундукуьну кьатына сюелиб, джукълаб тургъан эрине кьарайды. Хаман да бирча сёзлени айтады. Тынгылайды. Сагъышланады. Кечелерин бирча ашырады.

Кьаты джелде бир-бирин сюрюб баргъан чапракълача, озадыла кюнле, ийыкъла, айла. Ала да бир-бири юсюне кьалана, кьайры эсе да тохтаусуз ташыйдыла джылланы.

Джангы орнатылгъан бусакъ терекчикча, дженгил ёседи эл. Джашнайды, кенгередиди ол.

Элни арасы сюремде, чыммакъ акъланган юйню кьаты бла, озгъан кьазауатха сау эсгертмелеча, озуучандыла сакъатла. Къартайгъан тишируу алагъа кьарай ахсыныучанды. Кече ортасында эркиши ауаз энди уятмайды аны. Къартайгъан тишируу джашына кьууана джашайды.

Шошду эл. Джарыкъды кече. Гокка ханслагъа бёленнген юйде джукълайдыла ана бла бала. Чууакъ кёкде джулдузланы кюте, кеси джангыз айланады ай.

— Меннге кьазауат керек тюлдю. Керек тюлдю, билемисе аны, — юйде эркиши ауаз эштиледи.

Ауаз кечени шошлугъун бёлдю. Нюр тёгюлгенча, джарыды юйню ичи. Орундукуьну кьатына келди тишируу. Джукълаб тургъан баласына кьарады. Ахсынды.

— Джукъла, джаным, джукъла...

Бир анам барды

Ашхам къарангы болуб, юйге джууукъ-лашды Ожай. Терезеледен ургъан джарыкъ къарангыны эки бѣлгенликге, орамны джарыталмайды. Гузаба атлагъан тиширыуну эслеб, ызындан адам сюргенча, аны дженгил ташайгъанына сейирсине, юйге джетди ол. Эшикни ачаргъа тебрегенлей, агъаргъан затны кѣрюб, энишге ийилди. Джумушакъ затха кѣолу тийгенлей, ингир шошлукъну сабий кычырыкъ бузду. Ожай, илгеннген адамча, эрлай кѣолун ызына алыб, агъаргъан туюмчекге къарады.

Акъ бусхулгъа бѣлениб, босагъада тургъан туюмчек — сабий эди.

Сабийни кѣлтюрюб, акъырын атлай, юйге кирди ол.

Алиманы къатында олтуруб, аны хапарына тынгылаб тургъан сабийле, аналары да Ожайгъа соруулу къарамларын джибердиле.

— «Къойну аллах бергенди, эчки джолдан кѣошулгъанды» дегенлей, ма, сизге энтда бирни алыб келдим, — деди Ожай сабыр ауаз бла.

Алима дженгил огъуна ёрге кѣобду.

— Не затды бу?

— Сабий.

— Къайдан алыб келесе?

— Босагъа тюбюнде табдым.

Аталары бла аналарыны ушакъларына

сейирсиниб, сабийле да, — бири бирпиден гитче алты джашчыкъ — ёрге къобуб, сабийчикге къарадыла. Алима, сабийчикни эрини къолундан алыб, акъырынчыкъ орун-дукъгъа салды.

— Къызды.

— Артыкъ да иги. Алты къарнашха бир эгеч азлыкъ этмесе, кёб боллукъ тюлдю, — деб, ышарды Ожай.

— Тобаста. Туура мангылайында бу гитче, ариу себгилчикге къара, — деб, джылагъан да этмей, тегерекге кёк кёзчюклерин джибере тургъан сабийни Алима къойнуна алды. — Джолдан къошулгъан эсе да, къарарбыз, энди бизники болду... Неди амалыбыз.

Тауушундан дженгил учхан къанатлыча, бир-бирин ашыкъдыра, кетдиле джылла. Адам кёзден джанлаб, ушакъ этедиле къыз бла джаш.

— Мен айтханнга не оноу этесе?

— Не айтыргъа да билмейме, — дейди субай къыз.

— Нек?

— Атам, артыкъ да анам, унамайдыла.

— Хауледи, дей болурла?

— Джаратмайдыла.

— Сен алагъа нек къарайса? Аланы сенде не ишлери барды?

— Алай нек айтаса?

— Сен аланы сабийлери тюлсе, ала сени босагъада табхандыла.

— Къалай?

— Эштгенингча. Сендең джашырадыла
ансы, ким да биледи аны.

Къыз, дженгил огъуна ёрге къобуб, юйге
чабыб кетди.

— Не болгъанды, къызчыкъ? — деб, бо-
сагъадан атлагъанлай огъуна тюбеди Али-
ма анга.

— Башым ауруйду, — деб, башын эниш-
ге джиберди къыз.

— Джат да, солу, — деб, Алима бирси
юйге чыгъа тебрегенлей, къызны ауазы
эштилди:

— Анам, мен сизни къызыгъыз... сизники
тюлмеми?

Джууаб этерни орнуна, къызны башын
къойнуна къысыб, сылады Алима. Экиси
да тынгыладыла.

Ингир ала къыз орамгъа чыкъгъанлай,
тюрсюнюн джыйрыкъла кючлеген бир ти-
ширыу аллына чыкъды.

— Къызчыкъ, джаным. Таныймыса ме-
ни? — деди.

— Огъай.

— Къалай танымайса? Мени сеннге
ушаш джерим да джокъмуду?

— Къайдам.

— Мен сени туугъан анангма, къызым,
джаным. Кел къатыма, къучакъла анангы
бойнундан.

— Огъай, — деб, ызына атлады къыз. —
Огъай, мени бир анам барды. Эштемисе,
бир анам барды. Юйдеди! — деб, таукел
атлай, босагъада сюелген Алима таба
ашыкъды къыз.

Алайды джашау

Ашхам намаздан ёрге кѡбуб, ишден кѡйтхан джашына кѡрады тишируу. Намазлыкѡда ол аллахдан не зат тилегенин билген кѡйынды. Кѡуру тишируу биледи аны. Не зат эсе да шыбырдагѡан джукѡа эринлери тохтагѡанлай, джашына бурулду:

— Энтда китаб алыбмы келесе?

— Библиотекадан.

— Анда быллай джангы китабла болмайдыла. Нек алдайса? Кѡачымы этмейсе.

— Алдамайма, анам.

— Сен хаман да алдамайса. Была уа кѡбден кѡ болуб барадыла — деб, китабланы кѡргюздю тишируу.

— Окѡургѡа деб алама.

— Джетерикди сени окѡугѡанынг. Джыйырма джылгѡа джууукѡлашды сен окѡугѡанлы. Не хайыры барды? Кимге керекди аллай окѡуу?

— Меннге керекди. Энди юч-тѡрт джылдан бошарыкѡма, анам.

— Сени башынг джокѡду, — деб, джашына хыны кѡрады ана. — Кѡрмеймисе сени чакѡлы бир окѡумагѡанланы кѡалай джашагѡанларын? Юйлеринде болмагѡан кѡуру чыпчыкѡ сютдю.

— Окѡуб бошасам, бизде чыпчыкѡ сют да боллукѡду.

— Ийманынг алай болсун. Мен ёлге эдим да, сен аллай джаш болгѡа эдинг.

Быллай ушакѡла бу юйдегиде кѡб бола-

дыла. Юйдегиде кѳуру экеулен джашайды: ана бла бала. Экисини эки дини, ий-нанмакѳлыгы, эки тюрю джашау болуму барды. Юйге не азчыкѳ да джангы китаб киргенлей, эки дин бир-бирине илинедиле. Хаман да ана башлайды.

— Бу кѳагытлагѳа берген ачхангы юйде джояргѳа нек болмайды? Не хайырлары барды аланы?

Шош башланган ушакѳ тереннге кире-ди. Кюн сайын дегенчады быллай ушакѳны барыуу.

Бир кюн хоншулары кириб, ушакѳгѳа тынгылай туруб, сѳзге кѳошулду:

— Нек кюрешесе былай джашынг бла?

— Сизникиле аны чакѳлы бир окѳумагѳаплай, кѳалай джашагѳанларын биз да кѳребиз, — деди тишируу. — Не китабланы, не мени сайласын да суйгени бла джашасын.

Алайды джашау бу юйдегиде.

Джай. Китабладан толгѳан чемоданны кѳлтюрюб, джолгѳа чыгѳады джаш. Ызындан кѳарайды ана.

— Джашчыкѳ, окѳуб бошасанг, дже-нгил кѳайтыргѳа кюреш, тансыкѳ болуб, сакѳлаб турлукѳма. Аймысына, китабларынгы да алыб кѳайыт, — дейди тишируу.

Бир кюн

Кѳарт тишируу, гитче, кѳынгыр юйчюк-ге ушар ючюн кѳалмагѳанды. Дуниягѳа экисинден кѳайсы алгѳа джаратылгѳанын

билген кыйынды. Къынгыр юйчюк, муккур тиширыу. Экиси да бирча къартла.

Къартлыкъ бир къауум адамны кыызгъанч этеди. Джылла кыызгъанчлыкъдан юлюшсюз кыйгъандыла къарт тиширыуну. Джылла не узун эселе да, не кёб созула эселе да, халаллыкъдан сора джукъ бермегендиле анга. Джылла бек кыызгъанч болурла. Тиширыуну джюреги кыйналмайды. Джарыкълай турады.

Бюгюн да джарыкъды амма. Къынгыр юйчюкню къатында сабийле бла ушакъ этеди ол. Сабийле уа къынгыр юйчюкню къатына, бал чибинлеча, басынгандыла.

Бир заманда бу тиширыуну эри, джети джашы, уллу юйю болгъандыла. Аланы барын да, джашауну усу тутхан заманда, къазауат джуханды.

Къуру бир кюнню ичинде тиширыу тёрт ачыу къагъыт алгъанды. Къуру бир кюнге тиширыу эринден, юч джашындан айырылгъанды. Ол кюн къартлыкъ алкъын кючлемеген тиширыуну чачы бютеулей агъаргъанды. Ол кюн кюнортадан ингирге джетгинчи муккур болгъанды тиширыу. Ол кюн, тиширыуну чырайлы тюрсюнюнде, эки кёз тубюнден сакъалына дери, ёмюрде кетмезлик эки джыйрыкъ туугъанды.

Энди тиширыу чыртда тюрленмейди. Бирчалай турады. Къуру кёзлери тюрленгендиле. Къачан эсе да уллу, къара, джарыкъ кёзлери мутхуз болгъандыла, кенгден къараб кишини таныялмайдыла.

Къарт тиширыу сабийле бла бирге ашы-

рады кюнлерин. Аланы хапарларына тынгылагъандан суйгени джокъду. Аны алайлыгъын билиб, тынчлыгъын бёлмейди. Керекли затына къайгырадыла. Сабийле уа, бал четенни къатында учхан чибиле-ча, былайдан кетмейдиле.

Бюгюн сабийле шошдула. Гитче юйчук тас болгъанды. Муккур тишируу кёрюнмейди. Не этерге билмей тынгылайдыла сабийле.

— Табдым, — деди чабыб тенглерини къатына хырылдаб джетген джашчыкъ. — Кёрюб келеме.

— Къайда?

— Майна, — деб, мазаллы юй таба къолун узатды джашчыкъ. — Анда джашайды. Барыгъыз да келигиз, деб джибергенди.

Сабийле мазаллы юй таба ашыкъдыла. Босагъада муккур тишируу сакълай эди...

Къарт

Кёб джашагъан кёб кёреди, дейдиле. Алдай болурла. Унух кёб джашагъанды. Намаз этерге тебресе, чыммакъ сакъалы киндигине дери джетеди. Къартлыкъны огъурамай, башындан бир тюгю да тюшген болмаз. Минги Тауну тёппесича джылтырагъан башын дженгил-дженгил джюлютгенден суйгени джокъду.

Унух кёб джашагъанлыкъгъа, кёб кёрмегенди. Тууб, къартлыкъ кючлегинчи, кимге сорсанг да, айтырыкъды, эл тегерек-

ден ары чыкмагъанды. Къобанны къа-
тында джашагъанлыкъгъа, ким биледи,
аны огъурсуз толкъунларын да кёб кёрген
болмаз ол. Унух кёб кёрмегенди. Алай а
анга кёб адам келеди. Хар ким башына
джараулу оноу излейди, сорады.

Бююн Унух кеси джангыз ныгъышда
олтурады. Къара булутладан шыбыла
чартлагъанына сагъышланады. Аны къа-
тына акъырын атлай джууукълашады ти-
ширыу.

— Унух, кимге сорургъа билмей, сеннге
келеме.

— Сор, кызым, мен ангылагъан зат
бар эсе.

— Унух, кюн нек тутулады?

Унух сагъышланады. Узун сакъалын сы-
лайды. Тиширугъа сынамлы къарамын
джибереди.

— Кюнню джерден джюреги кыйналса,
ол айны артына бугъунады,—дейди Унух.

— Тюз айтаса, мени да алай окъутхан
эдиле,—дейди тиширыу.

— Мени окъутмагъан эдиле,—деб джу-
уаб береди Унух.

Муккур эсгертме

— Бу машина тюлдю, не зат эсе да.
Джюрюгени сютбашыгъа тюшген чибинча-
ды,—деб, кеси аллына чамланды Ис-
хакъ.—Былай бла ингирге дери да дже-
талмазбыз деб тура эдим. Алай болса да,
аллахха шукур, джедик.

Ауур ынгычхай, чамланиганын да тох-
татмагъанлай, джашланы кючлю билекле-
рине ауурлугъун сала, машинадан тюшдю
Исхакъ.

Исхакъ къартды. Кеси да билмейди
дунияда ненча джыл джашагъанын. Туу-
гъанлы джашауну ненча кере тюрленнгени
бла чыгъарыргъа кюрешеди кесини джыл-
ларын. Ёмюрде къонакъ алыб, керти тау-
луча, керти къонакъбайлыкъ этмегенди
Исхакъ.

Эртде-эртде заманда къазауат этгенди.
Энди аны юсюнден сагъыныргъа да суй-
мейди. Боюн кюч бла алаалгъанын ала, то-
наялгъанын тонай, бошагъанды къазауат-
ны. Аны ючюн, кеси суймесе да, элинден,
джеринден чыгъыб кетиб, иги кесекни «со-
луб» къайтханды.

Исхакъ муккурду. Исхакъ кенг джауо-
рунлу, алаша къартды. Къачан эсе да те-
нгизни бояуу ичирилген кёзлери энди мут-
хуздула. Не сейир затха да джылтырар-
гъа джанаргъа унамайдыла.

Исхакъ гызмарды. Исхакъ харамды. Аны
юсюнде джашагъаны джангыз тилиди. Ти-
ли сюексизди. Анга тил джетмейди. Не
затны да аманлаб башласа, тохтай бил-
мейди.

Исхакъ, джарыгъан кёзююнде, «мен ре-
волюция этгенме» деученди. Аны ючюн
кёбле эрши кёредиле. Революцияны Ис-
хакъ кеси суйгенча этгенди. Озгъан къа-
зауатда да къатышханды не затлагъа эсе
да, кимлеге эсе да болушханды. Ол болуш-

лугъу ючюн къайда эсе да талай джылны айланганды.

Исхакъ энди не затха да эркин адамча кёрюнеди. Къайры суюсе да, барады, кимни, нени суюсе да, аманлайды. Анда аламкъарам джокъду.

Исхакъны сабийи джокъду. Джууукълары болгъанлыкъга, къайсы къайсыны кёрюрге излемегенин билген къыйынды. Бир-бирине джорюмейдиле. Тюзде ёсген къуу терекча, кеси джангыз джашайды Исхакъ. Анга къууат салгъан чыммакъ тёртгюл сакъалыды. Таулула сакъалны, мыйыкъны бек сюедице, сыйын бек кёредиле. Акъ сакъалны сыйы артыкъ да уллуду.

Исхакъны озгъан джашауун таулула иги биледиле. Алай болса да, адам къатында адам ёлмейди. Исхакъ да джашай барады.

Исхакъ, машинадан тюшюб, гулоч таягына таяна, акъырын атлайды. Ойнай тургъан сабийле аны кёрюб симсирейдиле.

— Майна, эсгертме келеди.

— Да, келсин.

— Бусагъатдан ачууланыб башларыкъды.

— Сора не иши барды?

— Ишин ол хар къуру да кеси биледи.

Исхакъ, ауур атлай, сабийлеге джууукълашады.

— Эй, гыбышычыкъла, джолну нек букъулатасыз?

— Букъулатмайбыз.

— Ай, анапг кебининги тигерик, джууаб дамы этесе?

Сабийле джолдан джанлайдыла. Бири бири бла акъырын ушакъ этедиле.

— Эсгертме деб анга нек айтдыңг?

— Бары да алай айтадыла.

— Ёлген джашаугъа сау эсгертме деб, анга эм алгъа муну къарт атасы айтханды, — джашчыкъ тенгчигин кёргюздю.

Тюзю да, Исхакъ эсгертмеге ушайды, муккур эсгертмеге.

Добарчыкъ

Добар джашчыкъ. Добар къолчукълары. Узун ингичге къашчыкълары. Узун кирпичклерини тюбюнде эки джилтин — къабкъара кёзчюкле. Добар къолчукъларын узатыб, арбазда ёсген гокка хансланы сылайды ол. Ойнайды.

— Джашчыкъ, не этесе? — дейди, босагъадан къараб, джаш тиширыу.

— Ойнайма.

— Қъагъыт бла гокка хансланы нек ураса?

— Урмайма. Чибинлени кыystайма.

— Нек?

— Гоккаланы къабадыла.

— Юйге кел. Эртденбла ойнарса.

Қъагъытны гокка хансланы тюбюне джашырыб, юйге кирди добарчыкъ.

Эртденни кюн таякъла ойнайдыла арбазда. Оракъны учу джетиб, мууал бол-

гъаң гокка хансчыкъдан чыкъ тамчы саркъады.

Добар джашчыкъ, къара кёзчюклерин ууа, келиб тохтады.

— Ання, чибинле гокка хансчыкъны ёлтюрюб къойгъандыла.

— Ким дейсе?

— Чибинле къабыб ёлтюргендиле. Энди мен аланы къыстаб турлукъма.

Кюң, джерни къыздыра, иссисин джаяды. Тер тамчыланы сюрте, къагъыт кесек бла хансладан чибинлени къоруулай, сюеледи добарчыкъ. Дунияда оракъла болгъанындан аны алкъын хапары джэкъду.

Барады аскерчи...

Джаз. Джашнайды табигъат. Кёк да, джер да джанады бирден. Барады аскерчи алгъа, барады тохтамай.

Тоб атылгъаны сайын топракъ кёкге чыгъады. Исси топракъ кюл болуб къуюлады гокка хансланы юслерине.

Тохтады аскерчи. Гокка хансланы ариулайды юслерин. Алгъышлагъанча, баш силкдиле ала.

Аскерчи уа барады алгъа, къоруулайды джуртну, халкъны эркинлигин. Аны ючюн джаннган отха киреди.

Атламын тауусмай тохтады ол. Джыгъылды. Мутхуз болду джарыкъ дуня. Гокка хансла джасагъан кюйюзде джата-

ды аскерчи. Ийпакълайдыла ала аскерчини.

Ёседиле гокка хансла белгисиз аскерчини кябырыны юсюнде. Туудукъла, гокка ханслада, гюлленсинле деб бергенди ол джанын, къанын.

Экеулен

Къыйын джол бир къуумну арытады, ётю кемирекни да кяйтарады ызына. Джолну тиги бла тюзю, тауу бла сууу, иссиси бла сууугъу, тик къаясы бла джары кёблени талпытады, алгъа тартады...

Барады экеулен. Кече, кюн демей барадыла. Тюбейдиле, адам кёз къркърча, мийик таулагъа.

— Былайда къаллыкъ болурбуз, — деди, мангылайындан терин сюрте, бири.

— Огъай, тауну башына аякъ тийирмей ёлсем, муратымы толмагъаннга санарыкъма.

— Ол джитиге уа къалай чыгъар адам?

— Минерикме, — деди экинчи, билек къркърларында, къркър иликлеринде сингирлени ойната.

— Минеме десенг, ёлюрсе. Кюн кюйдюрюр санларынгы, шайтан джел чачар ала-ны джут къая ранлагъа.

— Къркър эсенг, кяйтырса. Къркърбай къркърчы кёлтюркюнчю ёледи. Мени уа сёз бла тыйма.

Барады экинчи, тик къаялада таукел атлай. Ачыуу сыйыныб бодмагъан кёзле къарайдыла тюбюнден.

— Къайт... Ёллюксе...

— Минерикме... джитисине дери, — деген таууш зангырдатады ёмюрде адам аякъ тиймеген бугъойну.

— Анда джашау джокъду...

— Джулдуз а джанады, — деб гюрюлдейдиле биягъы таула.

— Кюйдюрлюкдю кюн...

— Бузла уа ёмюрде да эримейдиле.

— Къабаргъа табылмаз джукъ.

— Талпыгъаннга табылады иш. Ол а ту-туругъуду джашауну.

— Ёле башласанг, кёрмезсе суу уртлатырыкъ, санларынгы басдырлыкъ адам.

— Ёлюрме мийикде.

Барады миниб. Тохтамайды бир кесек да. Ётгюр тауну туура джитисине миниб тохтады, къарады энишге. Тау тюбюнде, нёгери къалгъан джерни кючлегенди къарангы, аны ичинде уа айланады къаралдым, бир къара булутлада тас бола, бир да мутхуз-лукъда кёрюне.

—Талпыгъанды джолну хорлагъан!—деб, ишге джарашды ётгюр. Алтын нюрню тегедиле кюн таякъланы тюбюнде багъыр бетли джигер санла.

Атаны джылыуу

(Р а ш и д г е)

Ана олтурады. Ол эсге тюшюреди. Тюрсюню тюрленеди. Кюрешиу, юлешиу да болмады. Эшикни къаты урулгъанындан терезе-

ле зынгырдадыла. Бери айланыб къарамай, чыгъыб кетди эркиши.

Мийик кёкден джулдузла къарайдыла. Ала мутхуздула. Ала мыдахдыла. Бирси юйден, эшикни акъырын ачыб, сабий кирди. Аны кём-кёк кёзлери бюгечени джулдузларына ушайдыла. Сагъышлы къарамын терезеге джибериб, ташдан ишленнген тиширыуча, къымылдамай тургъан ананы къатына, кёзчюклерин ууа, джууукълашды сабийчик.

— Ання, нек джукъламайса!? Джукъу сени суймеймиди?

— Сюеди, джаным. Сен а нек къобдунг?

— Бир таууш джукъуму сюрюб кыстады.

— Ання, джукъудан тауушдан къайсы кючлюдю?

— Джукъу кючлюдю, джаным. Джукъла, кеч болгъанды.

— Ання, атам къайдады?

Ана тынгылайды. Ананы тюрсюнюне къарайды бала. Джууаб сакълайды ол. Тёгерек шъшду. Ана тынгылайды. Не айтсын ол атасын кёрюрге излеген сабийге?

— Ання, атам къайтыркъмыды? Къачан келликди? Ол ишгеми кетгенди?

— Атанг узакъгъа кетгенди, джаным.

Тиширыуну кёзлери джылтырайдыла. Сабийни кёлуна кысыб, не эсе да къуджур къалтырайды.

Сабийни ол сёзлери тиширыуну кючлю къалтыратадыла. Джашчыкъ а, башчыгъын анасыны кёйнуна салыб, къалкыйды.

Олтуруб тургъанлай, бир-бирин ийнакъ-

лай, джукълайдыла экеулен. Мутхуз джулдузла, аланы сакълагъанча, терезеден мыдах къарамларын айырмайдыла. Ана бла балагъа белляу айтханча, терек чапракъла бир-бирине хапар айта, тохтаусуз шыбырдайдыла.

Кюрешну, юлешну де джокъ эди. Ачы сёз, дауур-сүйюр де болмагъан эди. Джашауну джарсыуу, къайгъысы да, къууанчы, насыбы да хоншу болуб, бирге джашагъанларын сабий джюрек къайдап билсин? Билмегенликге, сезеди ол. Сейирди сабийни сезими.

Эртденбладан ингирге дери ойнаб, не затны да унутуб тургъан сабий, юйге киргенлей, атасындан анасына хапар соруб турады. Тюз джууаб табалмайды. Аны ючюн болур, энди алгъынча ойнамайды. Кёбюсюне тенгчиклерини джарыкъ тюрсюнлерине къараб, къатларында сюелиученди.

Бюгюн да келди бала ананы къатына. Не эсе да бир уллу затны тилегенча, ананы кёзюне къарай, шош ауаз бла сорду:

— Ання, энди сен хаман да терезени къатында олтуруб нек тураса?

Ана тынгылайды. Сабий, төрт джанына къарай туруб, атасыны чурукъларын кёредди. Чурукъланы къучакълай, анасына къарайды.

— Ання, ма былада атамы джылыуу барды. Ийиси да сезиледи. Ма, былай кел да тынгылачы.

Атаны чурукъларын кёкюрегине кысыб, алада атаны джылыуун излейди Рашидчик. Алада джылыуу бар эсе да, ата джюректни

ургъанын къайдан табсын сабий? Аланы джаратхан анадан айырылмай, аны ючюн джылтырай болурламы Рашидчикни кёзлери?

Ана олтурады. Сабийин къучакълаб къалкъыйды. Аны эринлери къымылдайдыла.

Джыламукъсуз тауушла

Кюнню биринчи таякълары кёк тоглу чалбаш тауланы сылайдыла. Чыкъ тамчычыкъла, алтын кюн таякълагъа ышара, кёзню алдайдыла. Эл уянды. Хар ким ишге ашыгъады. Қъобанны сууукъ сууу санларымы дженгил этеди.

Ашыгъыш болуб стол джанына ауузла-ныргъа олтурама, алай а... Юйню терезелери зынгырдайдыла. Таб къабыргъалары да къымылдайдыла. Тоб атылгъан таууш.

Бир, эки, юч... Он... Тауушла кючлюден-кючлю боладыла. Хар таууш сайын джюрек кёлтюрюледи, сескекли болуб.

Джашын аскерде тас этген ана эшик аллына чыгъады. Таш да, къум да къатышыб, кёкге мийик чыгъады, атылгъан тауушла тохтамайдыла. Мазаллы къая ташланы кёкге чыкъгъанлары танылады... Джыламукъла, азгъын бетинде ызчыкъла къоюб, джерге тюшедиле.

Ол джыламукъла да былача болур эдиле, узакъда къалгъан джыламукъла. Эртделеде гюрюлдеген тауушла. Ала болурла ананы кёзлерине джыламукъла урдургъан. Ол эртедеги тауушланы кетмезлик джаралары

болуб, бу ашхы эртденде аны кёзлерине мыдахлык салгъан. Джюрек кёозгъагъан бюгюнню тауушла болсала да, джыламукъла ала ючюн чыкмайдыла. Тауушла тохтаусуз гюрюлдейдиле. Ала джашауну джарык этедиле, таулагъа джарыкълык келтиредиле, кишини джюреги эзмейдиле.

Бу тауушла къаяланы юсю бла джангы джол салгъанланы тауушларыдыла.

Джашауну джолу

Кече. Къарангыдан кёзге тюртген кёрюнмейди. Исси джел къумну буруб кёкге чыгъарады. Джолоучу, бетинден терин сюрте, абына, джыгъыла, аякълары къумгъа бата барады. Бусагъатда бир уртлам суу ючюн дунняны хазнасын берирге хазырды ол, алай а къайда суу...

Бир уртлам суу... Джангыз бир уртламчык... Суу табыу—джолоучуну муратыды. Ол а узакъ джулдузду, джана да, джукълана турады. Къыйынды джолоучулукъ. Арыб тохтагъанны къум басдырлыкъды, биледи аны джолоучу.

Джыгъылады, турады, сюркелиб да барады...

— Алгъа... Алгъа... — бир атлам болса да, алгъа, джашаугъа джууукъ...

Алай а къарыу къалмагъанды, санла хылеу болгъандыла. Джолоучу къолун узатды джулдузгъа, тутаргъа кюрешеди. Эс ташлаб, джыгъылады...

— Суу —дейдиле аны эринлери, —суу...

Танг аласы. Камсык аязчыкъ ойнай келиб, адамны юсюне кьум себеди. Джолоучу кёзлерин ачады. Ол. башын кёлтюре келиб, къатында джана тургъан джулдузну —къара суучукъну —кёреди.

— Сени излей эдим, табдым, — деб, джолоучу тири кьобады.

Чибин ауда

Кёзге кючден кёрюннген ингичге халычыкъланы арасында солуйду гыбы. Танг аласына дери халычыкъланы чалышдырыб тургъанды ол. Кюн таякъла, терезеден ётуб, мюйюшню къызарта тебрегенлеринде, харам гыбы кечени кече узуну кеси этиб тургъан аугъа тобча бюклениб аугъанды. Солуйду. Халычыкъланы бири кымылдагъанлай, секириб кьобарыкъды, къанлы джаугъа чабарыкъды. Бусагъатда уа солуйду харам гыбы.

Юйню ичинде уа шош ушакъ барады. Добар джашчыкъ анасына сагъышлы кёзлерин кёлтюрюб сорады:

- Мен уллума да, ання?
- Уллуса, джаным.
- Мен аття тенгли болукъма да?
- Боллукъса.
- Аття къарыулуду.
- Сен да къарыулуса.
- Огъай,—деб, мыдах болду джашчыкъ.
- Аття уллу балтаны бир кьолу бла кёлтюреди.

Кёб ашаб, иги джаш болуб турсанг, сен да кёлтюрлюксе.

— Мен аттядан да къарыулу боллукъма да, ання?

— Боллукъса.

Джашчыкъ, сёлешгенин тохтатыб, мюйюшге къарады. Къайдан эсе да аджаша кслиб, эшилген халычыкъланы бирине илинди бал чибин. Аны эслегенлей, олсагъатлай анга мыллыгын атды гыбы. Башланды экисини арасында джашау ючюн кюреш.

— Ання, ары къара, чибинле ойнай турадыла, — деб, джашчыкъ добар кёлчугъун мюйюш таба узатды.

Къараб-къарагъынчы бошалды кюреш. Гыбы кечени кече узуну эшиб тургъан халычыкъларындан айырылыб, джерге тюшдю. Мюйюшню джылтыратхан кюн таякъланы тюбюнде, назик аягъы бла къанатны сылай, джерге къарайды бал чибин. Юзюлген халычыкъланы юсюнде оллуйду бал чибин.

— Ання, бир чибин джыгъылыб къалды.

— Ол аман чибинди, аны ючюн къайгъырма.

Нек джашайды

Джашаудан терен хапарлыды къарт Зеке. Иши-кючу болмагъанланы тегерегине джыйыб, джашауну юсюнден бюгюн да хапар айтыучанды ол.

— Сейирди джан дегенинг. Тюнене хазна адам танымагъан биреулен тамбла кёкде, кеси джангыз джылтырагъан эм джарыкъ джулдузча, гитчеге, уллугъа да сыйлы болады. Мукъладисча, дуниягъа джол кёргюзюб тургъан биреулен а тамбла мутхуз болуб джукъланады, унутулады,—дейди Зеке.

Адам кёб джыйылгъан джерде сабыры ташха байланыб турмагъан биреулен табылыб къалады. Зекени сёзюн бёлген былайда да табылды.

— Сора адамла джашаб, ишлеб нек кюрешедиле?

— Не кюрешселе да, ахыры бирди. Не джарыкъ джашау да къарангы къабырда тауусулады.

Хар ким сёз нёгери бла ушакъ къурай башлагъанлай, бир ауаз ачыкъ эштилди.

— Зеке, сора сен джашаб нек кюрешесе? Джашаудан толу хапарлыса сора, андан кетерге нек ашыкъмайса? Огъесе, аны татыуу асыры татлыдан сени джибермейми турады?

Зеке эштди. Тынгылады. Джюреги кыйналгъан адамча, кесин кёбдюрюб, ёрге кыобду. Шош атлай кетди.

Джашлыкъгъа байлыкъ

Джашиллагин кыыш да тас этмеген шахарны башындан чууакъ кюн къарагъанлай туруучанды. Джашил сахар. Джаш адам. Субай санла. Чууакъ кёк.

Джашны ариулугъуна бир заманда, кюз-гюге къарагъанча, къараб туруучан эдиле. Сурагъы къара бояу бла тартханча, ариу, ингичге, тогъай бурулгъан къашла. Узун кирпичле. Тенгизни сыртыны бояуун урлагъанча, эки кём-кёк, джылтырауукъ кёз. Джукъадан токъгъа тартхан тюрсюн. Джукъа эринле. Туура ортасындан эки бёлюнгени танылгъан ариу сакъал. Ышармыш къарам. Алай эди Ожайны тюрсюню.

Чууакъ кюнле. Джашил шахар. Джаш адам. Ариулукъ, нчги, ашарыкъ да эркинди Ожайда. Эм кёбю уа заманыды.

Ожай ёмюрде заманнга къарамагъанды. Заман джетмей бир да къалмагъанды. Иши болмагъаннга заман джетмей къалмаучанды.

Джырлай, кюле заманын ашыргъанды Ожай. Джаш заманында ариулугъу берген эркинлик не кереклисин да келтириб, кёлуна тутдуруб тургъанды.

Энди Ожай къарт болгъанды. Алгъыннгы ариулугъун джашау эмиб бошагъанды. Къашха башына мангылайында, тюрсюнде джыйрыкъла кёшулгъандыла. Къартлыкъ кёзлериини алгъыннгы джитилигин урлагъанды.

Джашаууну эсине тюшюре, джангыз кеси олтуруучанды Ожай. Адам къатына келгенлей, хаман да бир затны къайтарыб айтыб башлайды.

— Ариулукъ джашлыкъгъа джарайды. Къартлыкъгъа уа... — Тынгылайды. — Къайдам, ма, мени кёресиз...

Илячин

Джаралы Илячин, башын ёрге кёлтюрюб, мыдах кёзлери бла чууакъ кёкню мийигиңде, бир-бир ызындан тизилиб, учуб баргъан тенглерин ашырды. Суу джагъаны къачхы аязчыкъ тараб, илячинни къанатларын джаргъа кюрешди. Кёзге кёрюнмеген кючню анга болушханына къууанганча, илячин, биягъы кёкге къараб, ташайыб баргъан нёгерлерини ызындан кычырды. Алай а къарыусуз санладан ачыкъ таууш эштилмеди. Ол тауушну кёкде уча, нёгерин излеб айланган илячин да эшталмады.

Мыдах къарамын кёкге айландырыб, къанатларын къагъаргъа дыгалас этди илячин. Алай а кымылдамадыла къарыусуз къанатла. Кёкде учуб айланган илячин нёгерин излей келиб, хапсла арасында кёрдю джаралы тенгин. Къатына тюшюб, нёгерин къобарыргъа кюрешди. Джаралы илячин башын кёлтюрюб, тенгине къарай, къанатларын къакъды. Къайдан да чыкъды анга кюч?

Мени булутлагъа дери чыгъар, дегенча, тенгине къараб, ёрге талай кере силкинди. Къанатлы тилде сёлешдиле ала. Ким биледи не айтханларын.

Илячин, джаралы нёгерин да кёлтюрюб, кёкге чыгъыб башлады. Анга болушургъа излегенча, къарыусуз къанатларын шош кымылдатады джаралы илячин. Кёкге не къадар мийик чыкъсала, ол къадар бек

джанадыла джаралы илячинни кёзлери. Насыб джилтинле ойнайдыла къара кёзледе. Башы бла уа, нёгерине буйрукъ бергенча, чууакъ кёкню мийигин кёрюзеди.

Учуб, кёкню мийигине чыкъгъан илячинле энишге къарадыла. Олсагъатлай, къанатларын къакъгъанын тохтатды джаралы илячинн. Нёгерин башы бла талай кере тюртдю. Кеси кесин джаралы къанатлары бла къучакълаб, башын къанатыны тубюне салды. Нёгеринин тырнакъларындан ычхынган джаралы илячин джерге ташча учду.

Кёкде туугъан джерде ёлмейди, деб бош айта болмазла.

Джюрек унутмайды

Бюгюн Апон уугъа айлана туруб, ингир болуб, боран башланнганын да асыры кеч эсгерди. Терен къарны джырыб юйюне джеталмазлыгын билиб, чегетден чыгъыб, гитче элчикни къыйырында бир юйчукге къайтды. Юйню иеси Батдал кеси да уучу болгъанын айтды. Экиси да иги кесекни ушакъ этдиле.

— Уугъа айланиган заманында адам кёб затха тубейди, кёбно кёреди, — деди Батдал. — Аллай кюнле сенде да болгъан болурла...

— Хо, болгъандыла, — деди Апон.

— Атамдан онглу уучу тегерекде да джокъ эди. Бир кере уа, шкокланы да джерлеб, чегетде айлана иги арыгъанда сора,

атам эм мийик терекни башында бутакчы-
гын кёргюзюб, къараб тур, деди. Аны айт-
ханы атханы бла бирден эшилди. Окъ бла
кесилген бутакчыкъ аллыбызгъа тюшдю.
Мени уучу болургъа суюмегеними эслеб,
атам алай бла юретиб кюрешиучен эди.
Алай а уучу болмай къаллыкъ болур эдим...

Джолоучу, ауур солуй, биягъы къарам-
пиллеге мыдах кёзлерин чыракъ ийди. Со-
ра ауур ахсынды да:

— Бир кере талай кычырым джолну
къоратыб, чегетчини юйуне джетиб, талай
заманны тынчайдыкъ. Джолгъа чыгъарны
аллы бла, таурухлада айтылыучу мёлекча
бир къыз кирди. Бизни кёргенлей, джунчуб,
субай бети, джазгъы къарампиллеча, кы-
зарды, Доммайныкылача, уллу къара кёз-
лерин тогъай кирпичкери джабдыла. Мен
кетиб къалаллыкъ болмаз эдим, атам
къоймады ансы. Андан джашыртын кыызгъа
къарампиллени узатыб, джолгъа чыкъдым.
Ол кюнден сора атам бла мен башха-
башха ууагъа айланыб башладыкъ. Сау
эки джылны ичинде хар кюн сайын кызыны
къолларына кызыл къарампиллени тутду-
руучан эдим, Алай а...

Джолоучу, хыны джелни терек орталада,
ач бёрюча, уллу улугъанына тынгылай,
джарсыу кесине эртдеден бери уя этген кём-
кёк кёзлерин тау джитиллеге джибереди.
— Алай а, шокдан чыкъгъан окъ ышанига
джеталмагъанча, биз да антыбызгъа дже-
талмадыкъ. Атам джардан кетиб, санларын
сындыргъан эди. Аны ёлюмден къутхарыр-

гъа кюреше, элден элге айлана, чегетге барыргъа заман табмай сау джылны ашырым. Къайтханымда уа... Агъашчы джангыз кеси джашай эди.

Апон тынгылады. Аны кѐм-кѐк кѐзлери Батдалны тюрсюнюнде тохтадыла. Къонакъбай ашхы адетлени унутуб тургъанча болуб таууш этди:

— Джолоучу арыгъанды, ач да болур, шхуур хазырла,—деб, кимге эсе да таууш этди. Бир джанындан эшик ачылыб, алайдан ариу джаш тиширыу бери чыкъды. Ол бир кесекни къонакъгъа джити къараб турду да:

— Апон, сенмисе? Къаїдан чыкъдың?—деди сейирсингенин джашырмай.

— Менме, — деб, ёрге турду Апон.—Менме. Уудан келе эдим да, бир кесек джылына барайым деб къайтхан эдим.

Ол, босагъа таба атлай барыб тохтады да бир кесекден тиширыугъа къарады. Андан сора терезе тюрбюнде кызыл къарампил-леге кѐз джиберди да юйден ашыгъыш чыгъыб кетди.

Ай

Кече. Джукълайды тегерек. Себгилбет ай айланады джангыз кеси мийик кѐкде, джулдузланы кюте. Ол да мыдахды. Не зат джетмейди экен анга? Эртденблагъа дери, сер адамча, айлана туруб, мутхуз болуб,

адам кёз джетмезча ташайырыкъды. Кюн сайын джукълана, дагыда кёрюне айлан-ныкъды ол.

Къыйналма, ай. Адам да сеничады. Джашайды, джерни теблей айланады, аны кёкюрегин къазады. Джер а, дерт джетдиргенча, эм ахырында адамны джутады. Адам тууады, джашайды, ёседи, ёледи, джерге кёмюлюб, топракъ болады, кимге эсе да дагыда ёсюм береди. Джашау джоругъу ма алайды.

Бюгюн да кетди бир кюн. Алай а адамны кюнлери кёбдюле. Аланы хар бири адамны джашаууну бир бурхусун алыб кетеди. Кетди кюн. Джашаууну бир кесеги кетди аны бла. Аны аты джашлыкъды.

Башха кюнле къартлыкъны келтиредиле. Эм ахырында мени къоратырыкъдыла. Ол кюн а ким эсе да бир джангы адам тууа-рыкъды.

Андан ары уа не боллукъду?

Биягъы кюн тийгенлей турлукъ болур. Мени джашаууму алгъан кюн туудукъланы ёсдюрлюкдю, аланы туудукъларын джарыт-ханлай турлукъду. Ёлюмню билген адам андан сора кюн тийиб турлугъун унутмаз-гъа керекди.

Бюгече уа кеси аллына кюле айланады себгилбет ай. Бусакъ терекни башында ол-туруб, иги кесекни солугъанды кеси да. Ол да айгъа ушайды. Биргемде олтурады. Кёб олтургъанбыз. Ай да бизге къараб ышара-ды чапракъланы ортасында. Тапчанда ол-турабыз. Джумушакъды. Ай не затда ол-

турады. Биз джашауда ёлюм болгъанын да унутуб бошагъанбыз. Насыб джюрекни тыпырдатады.

— Энди джашаудан меннге кёб зат керек тюлдю, алайсыз да насыблыма.

— Мен да. Сен къатымда турсанг, мен да насыблылай турама?

— Танг атады.

— Ашхы танг.

— Ай мутхуз болады. Ёлюрге тебреген болурму?

— Тау артындан кюн къобуб башласа, экиси да бир кёкге сыйынмайдыла. Сора ай асыры уялгъандан мутхуз болуб къалады.

Эл уянады. Эл джашаб башлайды. Ишлейди, къууанады. Мийик кёкде кюле айланады мутхуз ай. Нек кюледи? Не затха къууанады насыбсыз, сууукъ ай? Биз экибиз да бир-бирибизге къысылыб олтурабыз. Экибиз да иссибиз, насыблыбыз.

Мийик кёкде айлана-айлана туруб, тас болду мутхуз, себгилбет ай. Ёмюрю юйден чыкъмагъан кютю самыр, ёлюр заманы джетсе, элден чыгъыб кетгенча, ай да кетди къайры эсе да. Бир кечебиз кетди. Джашауну бир кесегинден биз да айырылдыкъ. Бурху-бурху болуб кетерикди бютеу джашау. Бюгече хоншуларыбызны къайсысыны юйюнде эсе да башланган болур джангы джашау. Алайды джашау. Ингирде кюн джукъларгъа кетиб, толгъан ай чыгъарыкъды.

Насыбны чакъырыуу

Кёпюрню джанында, туура суу джагъада сюеледи биягъы къязыкъ. Адамла кёб келиучю чегетчикде хазна киши кёрюнмейди. Чапракъла, бутакъ ортала бла энишге саркъа, кеслерин джелге сюрдюре, саргъалыб учадыла.

Акъырын, башхаланыкъына ушамагъан джорюшю бла барады Ахмат. Бир кесек тозурагъандыла аскер кийимлери. Кёпюрню орта сюреминде тохтаб, ашыкъмай тегерекге къарайды. Танылгъан джерлеринде аланы тюрленгенлеринден аджашады.

Къайсыла эселе да ташдан ишленген кийикни аллына бичен кесекни салгъандыла. Кёлню сыртын джырыб барады къайыкъ. Къалакъла суугъа тийгенлери сайын кюмюш бетли джилтинлени чакъырадыла.

Айланады Ахмат кеси джангыз. Аскерден къайтыб, аны бла бирге айланыргъа эди мураты, алай а... ол письмо. Джюрекге джара тюшюрген письмо. «Аминат терсине айлана башлагъанды, — деб джаза эди Аслан. — Келсенг, кёрюрсе...»

Энди уа юйде. Биринчи ингирде огъуна тюберге излеген эди Аминатха. Аны ючюн тынчлыкъсыз болгъанын сезди ана джюрек. Тёр таба къарай, Хаджар:

— Тынчай, джаным, тынчай... — деди.

— Арыгъанма, анам...

Ахмат, атасыча, чырайлы, кенг джауорунлу, узун къара къашлы, кенг мангы-

лайлы джаш, ёрге кьобду. Анга джыл бол-
гъан заманда джауну кьолундан ёлген ата-
сыны суратына къараб ахсынды.

— Къоркъма, джашым, не зат да табар
орнун.

— Не ючюн айтдың?

— Бош, алай...

...Кюн сайын барады Ахмат чегетчикге.
Айланады, ма бюгюнча, кёл джагъада. Эн-
ди бармайды гокка ханслагъа бёленнген юй-
ню къатына. Къол джаулугъун хурджунун-
дан чыгъарыб силкмейди терезеге айланыб.
Джаулугъун тюзете, къарамайды терседеи
Аминат....

«Аминат терсине айлана башлагъанды.
Келсенг, кёрюрсе»...

«Къоркъма, джашым, не зат да табар
орнун»...

Къарангы джолчукъну барады Ахмат.
Тёгерекде — шыбырдагъан тауушла. Джа-
шаудан айырылгъан сары чапракъла буза
болурламы шошлукъну?

Сериуюн атлайды Ахмат. Тауушла уа тох-
тамайдыла. Аланы бири тыйды атламы.
Тыйды. Къурч ауурлукъ болуб басды юсюп.
Къач, деди джюрек. Унамайдыла аякъла,
къымылдамайдыла санла. Джараны терси
этерге излегенча, тохтамайды ушакъ. Джю-
реке эртде сингиген ауаз эрши кёрюнеди.
Терек ортала бла хауаны джырыб, Ахмат
таба учадыла сёзле...

— Ким эсе да анга билдирген болур эди.

— Сора уа?

— Хыны кѡагыт джазгъан эди. Аягъында сакъла деб тилегенликге уа...

— Сакъларгъа ант этген эдинг да? Мени кѡюб, энтда анга кѡайтырмы эдинг?

— Хар адам да суюгенин этеди.

— Кѡайтырмы эдинг? Сакълай болур.

— Сакъласын.

— Антынг а?

— Антым.... антым, — тылпыуну тыйгъан джыламукъла эштилдиле.

— Кѡзлеринги суу джугъу этме... тохта...

Ахмат кѡол аязлары бла кѡулакъларын джабды. Кѡб турмады сын кѡатыб. Бурулуб кѡпюр таба чабды. Столбаны кѡатында тохтады. Джангыз чыракъны мутхуз джарыгъы мугурландырады джюрекни. Кѡабланды кѡпюр аркъаугъа. Джюрекни ургъан тауушу узакъда эшилс болур, деб келеди кѡлюне...

Акъырын, джаралы адамча, тебреди юйге. Биягъы орам. Гокка ханслагъа бѡленнген биягъы юй. Терезе тюбюнде биягъы гокка ханслы кѡшун. Эрши кѡрюнеди тѡгерек. Не джетмейди былайда? Джелдс чайкъалгъан кѡолджаулукъ. Алай а...

— Ахмат! Ахмат...

Ахмат ызына дженгил айланды.

— Келгенинги эштгенбиз... Терезеден кѡрюб чыкъдым, — деб ышарды Аминатны хоншу тенги.

— Сенмисе... Шамший. Не эте тураса?

— Окъуйма. Ючюнчю курсада.

Шамший. Терезени кѡатында партада ол-

турургъа сүйюучю Шамший. Қъалай бек
тюрленгенди.

— Не этесе, Ахмат?

— Кесим джангыз чегетчикде айланыб
къайтыб келе эдим.

«Кесим джангыз». Ушакъны башха сёзге
бурургъа излегенча:

— Окъургъа кирирге къалайса? — деб
сорду.

— Кёрюрбюз.

— Не затны?

— Джашауну... Эрикгенме. Школ тенг-
лерим да мени къайгъылы болмагъанча кё-
рюнедиле, — деб, къарангыда джылтыра-
гъан кёзлеге къарады.

— Тамбла барамыса мени бла?

— Қъайры?

— Кёл джагъагъа. Тансыкъ болгъанма
барыгъызгъа да.

— Кёрюрбюз... Боллукъду бир кесекге,
алай а., — ышаргъаны кетди Шамшийни бе-
тинден.

Не ючюн тюрленнгенин эследи Ахмат.

— Қъоркъма, не зат да табар орнун, —
деди, анасыны сёзлерин эсине тюшюре. —
Келирмисе?

— Хо....

— Сакъларыкъма.

Айырылдыла школ тенгле. Хар бирини
джюрегини теренинде къалды бир тюрю
сезим, бир тюрю мурат.

Джукълаялмайды Ахмат. Кёзлерин джа-
бады, алай а къоймайдыла сагъышла. Бир

кёзюуде Аминат кириб келгенча болады. Ачады кёзлерин. Шошду тегерек. Терезеден ургъан джарыкъ кюзюде ойнайды. Джукъу хорлай башлады. Акъырын келиб, джашыны къатына сюелгенди анасы.

— Амина... огъай... — къуру эки сёзню чайнайдыла Ахматны эринлери.

Бурма чачны къатангы къоллары бла сылады Хаджар. Къарайды сакъалы джетген бетге. Эринле уа чайнайдыла къуру эки сёзню...

Ингир. Кёл джагъада кеси джангыз айланады джаш адам. Таб джарашадыла юсюне джангы кийимле.

— Энтда кесинг джангызмыса?

Сохта заманында эштиучю ауазын эшиб, дженгил бурулду Ахмат.

— Сенмисе, Каренина? Не алапатды былайда темир джол болмагъаны, ансы сеннге къоркъуу бар эди.

— Башхала къоркъсунла...

Кюлдюле чам атларын эсге тюшюрюб. Ала кёпюр джагъагъа джетерге:

— Кимни эсе да джолу джарыкъ болду, — деб ышарды сголбала чыракъны джарашдыра тургъан токъ джаш.

Школда окъугъан заманларын эсге тюшюре, ызларына айландыла Ахмат бла Шамший. Кёзюую бла бир-бирине къарайдыла. Эсгермейдиле кеслеринден сора кишини да.

Кёлню джырады кърыйкъ. Къалакълар

суугъа тийгенлери сайын джылтырайдыла суу тамчыла.

Кеси атламларына, джюреклерини ургъан тауушларына тынгылай айланадыла Ахмат бла Шамший. Тохтадыла экиси да. Къарадыла бири бирине. Эштилмейдиле сёзле.

— Шамший...

— Не... Каренина деучен эдигиз барыгъыз да,—деб ышарды Шамший.

— Кеч болгъанды. Кетейик...

— Хо...

Экиси да тебретиле кёпюр таба. Озгъун аязчыкъ тереклени сары чапракълары бла джерге тюшерге къоймай, ойнайды. Акъырын селешген, шыбырдагъан ауазла эштиледиле тегерекде алай а...

Терек ортала бла, хауаны кесиб, Ахмат таба учдула сёзле.

— Къайтырыкъма.. Ол ёмюрде мени алдамагъанды. Былайдады. Майна...

— Кечикгенсе...

Ахмат да, Шамший да билдиле ауазны. Олсагъатлай:

— Ахма-а-ат, — деген кычырыкъ джырды хауаны.

Шамшийни юй таба чабыб тебрегенин эслеб, аны ызындан айланды Ахмат.

— Ахма-а-ат!.. Ахма-а-ат!

Бузулду чегегчикни шошлугъу.

— Шамший... Шамший!—деген тауушла кёпюр таба ашыкъдыла. Эки чыракъ столбадан къараб, джарыкъны сууну сыртына, кёпюрню юсюне тегедиле.

Джукълай башлагъан тереклени, кёлню
джангыз ачы таууш уятады:

— Ахма-а-ат! Ахма-а-ат!

Татлы джан

Кюн, кече да бир кёзюуде, акъырын кымылдай, заманны джутаргъа унамайдыла. Бу тиширыу а къалай бек сюеди заманны чабыб барырын. Ол анга насыб келтирирге керекди. Аны тиширыу биледи.

Тиширыуну ариу, токъ бети тюрленгенди. Толгъан айча, толу нюрлю джаякълары созулгъандыла, агъаргъандыла. Къайдан эсе да себгилле чыкыгъандыла. Къачан эсе да джашланы джукъларгъа къоймагъан тюрсюню агъаргъанды, алгъынча ариу тюлдю. Аны адамлыгъын, тиширыу джылыуун да сынагъан эркиши къатында джатады, джукълайды. Ол тюрленмегенди, бирчалай турады.

Талай ай озду экиси бирге джашагъанлы. Ал кёзюуде бир-биринден сора башха насыб излемей эдиле. Тюзю, башха тюрлю насыб барды деб кёллерише да келмей эди. Энди оюмлары, муратлары, джашаулары да тюрленгенди.

Тиширыуну субай санлары ауур болгъандыла. Бир кёзюуде ол джумушакъ кёлу бла хатхусун сылайды.

— Джанчыгъым, насыбым, — дейдиле эринлери.

— Не дейсе, — дсб уянады эркиши.

— Джукъ айтмайма.

— Ким бла сёлешесе?

— Юйдегиге кьошуллуку джангы адам бла. Кёремисе, кымылдай турады?

Эркиши ышарады. Сёлешмейди. Биягъынлай джууургъаннга чулгъаныб джукълайды. Ол ёмюрге джукъгъа къайгъы этмеген адамчады.

— Аллах бергенни кёрюрбюз, — дейдиле эркишини джукъу кючлей башлагъан эринлери. — **Джукъла.**

Тиширыу джукълаялмайды. Аллах бергенни сакълаб турургъа излемейди ол. Хатхуда тыпырдагъан зат бери чыгъыб, кёзлеге кёрюннгюнчю, ана кёкюрекни джылытхынчы, ол джукъну да излерик тюлдю. Ол а кесин сакълатханлы къаллай бир кюн, кече озгъанды! Ким санайды аланы джангыз бу тиширыудан сора? Бармакъларын кёзюу-кёзюу бюгюб, озгъан айланы, энди сакъларыкъ кюнлерин санаб да кёреди тиширыу. Сакълай-сакълай сабырлыкъгъа юреннгендиле **санлары**, кёлю да...

Эки кюн бла эки кече оздула. Арт кёзюуде, джатхан орнундан тебмегенлей, сабийни къойнуна кысыб олтурады тиширыу. Джыламайды, кюлмейди. Кирпик къакъгъан не болгъанын унутханды. Тюрсюнюнде бир кымылдагъан сингир джокъду. Ауур ахсыннганы сайын, къойнундагъы джуммакчыкъны кесине къаты кысады. Аны кюлундан сабийни киши алалмайды. Ариу ай-

тыб, кыджыраб да кёредиле. Адамланы ауузларына къараб, эринлерини кымылдагъанын кёргенликге, не айтханларын ангыламайды джаш ана.

«Джыйылгъанла бары да мениге къараб нек турадыла?» — деб кёлюне келгенликге, эс бёлмейди. Ананы эси сабийдеди. Сабий туугъанлы да кычырмагъанды, джыламагъанды. Ананы къойнунa кысылыб, кымылдамай турады ол. Къымылдаса уа! Ана да ышарлыкъ эди, ол кымылдаса.

Къымылдамайды. Мыдах къарамны андан айырмайды ана. Бусагъатда бу сабий бек кычырыб бир джыласа, анагъа, юйге да насыб кирлик эди. Ол а джыламайды.

Бузлагъан эринлери ананы кыызгъан ёшюнюне кысылыбдыла.

Д ж е л

Джерни юсюнде сууукъ джелле болуучандыла. Аланы бири юйдегини, къобара барыб, кенг тюзге атханды. Чалбаш таулапы, кыыш, джай да джашил чегетлени орнуна къум тюзле. Учсуз, кыйырсыз къум тюзле...

Дыгаласдан толуду эл. Не сейир эсе да, бу кыйын джашаудан ёлюб къутулургъа излеген адам кёрюнмейди. Адам ёлгенден сора барады керти дуниягъа деб, кече, кюн да айтыучула да не эсе да сыймейдиле ёлюрге. Алдай болурла. Алай а кимни ал-

дайдыла? Ол дуняда сейир джашауну юсюнден чыммакъ бетли, къарыусуз, назик джашчыкъгъа аллай бир айтыргъа неге керекди?

Дыгалас толу иеди бу юйге. Къачан кирсе да, тёрде орну хазырды аны. Бу алаша, гитче, мутхуз юйде джашчыгъыны акъ тюрсюнюне, джукълана башлагъан кёзлерине дыгалас эте къарайды къатангы тишируу. Экиси да тынгылайдыла. Не этсинле, айтыр затлары джокъду. Экисини излемлерин да кёзле танытадыла. Кеслерин унутуб, ана балагъа, бала анагъа къайгъырадыла. Гырджын кесекди аланы тиллерин ачарыкъ, санларын къымылдатырыкъ да. Гырджын а, дуняда эрикгинчи айлана, бу элге, джангылыб, бир кесек заманга къайтыучанды.

— Энди уа къалайса, джашчыкъ? Къарнынгы ауругъаны бир кесек сёл болдуму? — деб, уланына мыдах къарайды ана.

Ананы къайгъылы, бушуулу, мыдах, къабкъара кёзлери, мындан талай джылны алгъача, джылтыраргъа унамайдыла. Къабкъара эшмелерине акъ бояу тюше башлагъанды. Чыммакъ, субай къолларында терен джыйрыкъла солуйдула.

— Хатам джокъду, ання. Игиме. Мени ючюн къыйналма.

— Ёлмеген эсе, атанг да къайтыр, къазуат бошалгъанлы талай заман озду, — деб, тынгылайды тишируу. Дагъыда къошады: — «Тёзген тёш ашар», дейдиле. Бир кесек гёзейик.

— Тёзейик, анам. Бусагъатда, джашаудан безгенликге, бютеу эл тёзюб джашайды.

— Тёзейик, джаным.

Тынгылайдыла. Джашына къарагъаны сайын ананы джюреги титирейди. Къайсы шайтан эсе да, кёкюрегине кириб, джюрегин, къан тамырларын эмеди, талайды.

— Джашчыкъ, сен къалкъыргъа кюреш, мен кёб турмай къайтырма, — дейди тиширыу къалтырауукъ кючлеген ауазы бла.

Элни кыйырында джаз чагъады. Субай тиширыуну къара чепкени бла ойнайды бедербет аязчыкъ.

— Тобасто, тау этекледеча, былайда да ёсе кёреме кёзу кюлакъла, — деб, уллу чапракъланы этегине джыяды тиширыу.

Кёзу кюлакъла. Ач кёзлеге къалай кёб кёрюнедиле ала. Ана джыяды аланы. Ашыгъыш атлаб киреди юйге. Къалкъыб тургъаннга къараб, терен ахсынады. Нартюх кышхырдан тыш этиб, хычин биширеди. Уянады **улан...**

Бююн джарыкъды ана бла баланы тюрсюнлери. Хычин ашаб тойгъандыла. Алай а кёзу кюлакъланы къараб-къарагъынчы джулкъуб, тас этгенди ол. Тамблала, бирси-кюнле джашауда бир кёбдюле...

Уллу джелле кёб болуучандыла. Дунияны джылытыб, ётдю энтда джел. Тау этегинде чалбаш джитилеге къарай, джашайды юйдеги. Къачан эсе да назик, къарыусуз улан субай, суююмлю джаш болгъанды. Ана уа хазна тюрленмегенди. Къуру эшмелери агъаргъандыла. Ким биледи, озгъан джа-

шауну кыйынлыгымыды, кызауатдан кыйтмай кыалган эрине тохтаусуз таралганымыды аны башын бояган.

Урунады улан. Саубитген джашыны ызындан кыараб, кыууанады ана. Ол барган джолунда тюшюб турган гырджын кесекни кыол джаулугуна чырмаб, хурджунуна салады. Ишге барады джаш.

Мамурач

Кыач. Сууук джел, терек бутакланы джалангач эте, тенгизни толкунлу сыртында ойнай барыб, кесин кемеге урду. Джесирленген аскерчилени кийимлерин кыармай, кемени ортасында сынджыргыа тагылыб турган айю мамурачха джетди джел.

Бютеу дуняда сайлаб, джел мени нек табды, тынчлыгымы нек бузду дегенча, мамурач, хыны мурулдай, сынджырны юзюб, кесин бош этерге дыгалас этеди.

Джесирле да, джесирлегенле да анга кыарай, сюеклеге сингиб барган джелни да унутдула.

Сынджырны юзалмай, анга кесин урганын да бълмей, мурулдайды мамурач. Аны тегерегинде джесирле. Джесирлегенле уа аладан бир джанына тураклаб сюеледиле, кыолларына сауутларын кыаты кыысыб. «Джангур кыоркыуун джел этеди». Мычымай, джангур кеси да джетди. Ауур тамчы-

ла мамурачны джылы тонуна синге башладыла. Джесирлени бирини бети агъарыбды. Къарыусуз болгъаны кёрюнеди.

Тынчлыкъсыз мамурач адамлагъа хыны къарамын джибереди. Бети агъарыб тургъан джесир аны къатына барыб, джылы сыртына кыысылыб, джелден, джангурдан да бугъуна, джатды. Мамурач да кыысылды анга. Джаныуарны адамлыгъы бла адамны къарыусузлугъу джол нёгерле этдиле аланы.

— Тур, дженгил! Қет аны къатындан! — деген хыны ауаз эштилди.

Джесирлегенлени бири, джаныуаргъа, адамгъа да бирча хыны къарай, джууукълашды.

— Тур. Дженгил бол!

Адам къобду. Мамурач тынчлыкъны бузгъан адамгъа мыллыкны атды. Къатындагъына уа тиймеди.

Къоргъашын кесекле джыкъдыла мамурачны. Суудан толгъан мутхуз кёзлери бла джесирге къарады ол.

Кеме. Сюелсидиле джесирле. Ортада джатады мамурач. Адамны джаныуарлыгъына къарайды ол.

Балийле

Таулу тиширыуну джыйрыкъла кючлеген чемер къоллары сокъгъан омакъ кюйюзча. джашнайды джаз сайын балий терек. Озгъун аязчыкъ безгенден мюйюшлени

къармай келиб, балий терекни акъ чакъ-
гъанын кетереди. Акъ чапракъчыкъла
юзюлген джерледе кёк бюртюкчюклё тууа-
дыла. Кюнню таякъларындан кюч джыя,
кызыарадыла ала. Бишедиле.

Быйыл да бишгендиле балийле. Аланы
ёсдюрген уста къолла уа мылы джерде
тынчаядыла.

Джюкню кёлтюралмай салпыланнганды-
ла бутакъла. «Ауузланыгъыз, чомарт къол-
ланы эсигизге тюшюрюгюз», дегенча
шууулдайдыла бутакъла.

Озгъун аязчыкъ, бутакъланы хапарлары-
на тынгылаб, аны орамлагъа, элlege джа-
яргъа излегенча, мурулдай-мурулдай кете-
ди. Тынгылагъыз аязчыкъгъа. Ол да балий-
ни ёсдюрген хурметли къолланы юсюнден
мурулдайды. Шагъатлыкъгъа балий ийис-
ни да биргесине джюрютеди аязчыкъ.

Герох

Тюкен. Оюнчакъланы къатында тохтады
джашчыкъны къолундан тутуб джаш тиши-
рыу.

— Сайла, суйген затынгы алырбыз.

Сабийни кёк кёзчюклери оюнчакъланы
биринден бирине чабыб башладыла. Аны,
не затны сайларгъа билмей, экили бола
тургъанын эслеб:

— Ма, муну ал. Кёремисе, къалай ариу
этилгенди? — деб, къаб-къара боялгъан
герохчукъну кёргюздю тюкенчи.

Къолун узата барыб, ызына дженгил тартды джашчыкъ.

— Огъай. Ол къарады, — деди.

Гитче, семиз къолчукъларын тобха узатды.

Бети джарыб чыкъды джашчыкъ тюкенден. Анасына бурулду:

— Ання, герох аманды да? Аттяны да ол ёлтюргенди, дейсе да?

Устаз

Ингир къарангы болуб къайтды Иммолат юйюне. Эртденден ингирге дери юй джумушдан къол айырыргъа мадар табмай тургъан къатыны къатына келиб, ингил къарамын эрине джиберди.

— Къарт болгъанса. Солур заманынг да джетди, — деди.

— Хы, энди кёб да къалмагъанды. Быйылдан сора ишни къоярыкъма, — деди къартайгъан устаз. — Къарыу аз бола башлагъанды.

Тиширыу, шхууур хазырлаб, эрини аллына салды.

— Ауузлан. Къой бу джазгъанны, окъугъанны да. Сен билмеген не къалгъан болур дуняда? Не этесе?

— Дерсими этеме, — деди устаз. — Джашау алай тургъанлай бир уллу дерсди. Билирге, юренирге суйгенни ёлгюнчю юретгенлей турады ол.

Осият

Къачхы кюн. Мутхуз, мылы кюнорта. Тозурагъан, кёбден бери акъланмагъан юй. Орундукъ.

Шаухал терен солуй, кёзлерин кючден ачды. Джукъа, акъ эринлери билир-билмез къымылдадыла.

— Су-у...

Шаухалны чыммакъ, къашха башында, терен джыйрыкъла кючлеген алаша мангылайында тер тамчыла солуйдула. Ала да, бюгюн кюнча, мутхуздула. Орундукъда джатыб, къымылдаргъа да къарыуу джетмей тургъан къартны, къачан эсе да субай санларын, чырайлы тюрсюнюн джашау эмер ючюн къалмагъанды. Эмгенди, кёб затны сынатханды, къарыусуз этгенди. Джашау кесини ёге уланын талар ючюн къалмагъанды. Джаш заманында джашауу татлысын излей, джуртундан чыгъыб, джолгъа чыкыгъан эди Шаухал. Энди къайтханды.

Шаухал суусул кёзлерин ачыб, тёрт джанына мутхуз къарамын джиберди. Алай а джибиб тургъан кирпичлери биягъы кёзлени джабдыла.

— Суу-уу...

Субай санлы джаш, шош атлай, къартны къатына келди.

— Не дейсе, атам?

— Су-у...

Орундукъда джатыб тургъан къартны

къургъакъсыгъан эринлерине суу джетдирди джаш. Къарт биягъы суусул кёзлерин ачыб, джашына къарады.

— Былай олтур, — деб, къарт ингичке, къарыусуз къолу бла орундукъну кёргюздю.

Джукъламагъанлай, кёзлерин да джабыб, иги кесекни тынгылады къарт. Не айтыргъа излейди экен ол кёбден бери кёрмеген уланына? Огъесе къатында олтургъан джашыны джюрек джылыуу аны сууугъан санларына берген джылыугъа къууана, озгъан джашауун эсинеми тюшюреди?

Къачан эсе да бюгюн къатында олтургъан уланыча джаш эди Шаухал. Кенг джашауну излей, элинден чыгъыб кетиб, юйюн, юйдегисин да унутхан эди. Энди уа къайтханды джуртуна. Онгсуз, къарыусуз болуб джатады орунда.

— Джашым...

— Не дейсе, атам?

— Кёресе, энди мен бу джашауну адамы тюлме... Иги тынгыла.

Шаухал, къарыусуз къолун кючден кымылдата, джашыны къолун тутуб, аны къаты кысаргъа кюрешди.

— Кеч мени... кечигиз.

— Кечгендиле.

— Тынгыла, айтырым къуру ол тюлдю. Мени джашаууму сен билесе. Мен айтыркъгъа кесинг сагъыш эт, — деб, тынгылады къарт.

— Кёб тюрлю болумда, кёб кере эсиме тюшгендиле бу юйню хунасыны ташлары,

арбазда ёсген терекле. Туугъан джеринден кенгде джашагъан адамгъа багъалыды джуртуну хар заты. Биринчи кере анангы эмчегинден сютюн ичген джеринги унутма. Ол джерни къюуб кетме. Туугъан джери, анасыны сютюча, татлыды хар кимге...

Шаухал, сёзюн да тюгел бошагъынчы, бечел санлары бла къалтырады. Сууугъан санларын тюзетирге кюреше, ахыр солууун алды.

— Атам, атам, билеме, — деб, къартха ийилди джаш.

Ананы сютюча, татлыды кимге да туугъан джери.

Тамчыла

Ол адамла бюгюн да кёзюме кёрюнедиле. Саулача сюеледиле аллымда. Сау борурламы? Аланы юсюнден ким да билирге керекди. Борчлуду...

Исси джай. Суу кюсеген сабахланы чапракълары быргъылача бурулгъандыла. Суу кюсейди табигъат. Уруш ётген тюзде ауур джаралы болуб джатхан экеулен да кюсейдиле сууну. Алгъаракъда аланы бири бюгюн салкъынында солугъан сабахланы ёсдюре эди. Бириси—аскерчи. Къолуна сауут алыб келди былайгъа. Энди уа?

Актырын эс джыядыла ала. Къургъакъ-сыгъан эринле суу излейдиле. Аланы орталарында тургъан, окъ тийген суулукъдан суу тамчыла агъадыла. Бир-бирин ёлтю-

рюрге табыкъ излеген кёзле энди суу-
лукъда тохтагъандыла. Суу тамчыла агъа-
дыла. Къалай кёбдюле ала.

Джаралылары бирини мангылайы
къан джугъуду. Аны къан джугъу къолу
суулукъгъа узалады. Бирсини кёзлери ол
къолдан айырылмайдыла. Бир кесекни
мындан алда къанлы джау болуб тургъан-
лары бири суулукъну алады. Къарыусуз
къолу бла аны джаугъа узатады.

— Ич...

— ?!

— Ич...

Джау сууну бир кере уртлайды...

Тоб атылгъан тауушла. Къоргъашын
кесек къоргъашындан этилген суулукъну
тешеди. Къанлы къолун джууадыла суу
тамчыла. Джауу болгъанын да унутуб,
аскерчи аскерчиге суулукъну узатады.

— Ич.. Ашхы сууду. Къара джюрекни
агъартхан сууду.

Сурат

Тау гюллени тарайды джел. Юйню къа-
быргъаларына кесин уруб, эки бёлюне, гок-
ка хансланы тынчлыкълы къояды. Алагъа
къараб, не затны эсе да эсге тюшюргенча,
эки мыйыгъын сылай, мурулдайды къарт.

— Ол да сюе эди сизни.

Юйге киреди. Къабыргъада саргъалгъан
сурат. Чырайлы джашха аскер кийимле ар-
тыкъ да ариу джарашыбдыла.

Суратны къатында тозурагъан къагъыт. Къуру юч сёз: «Джашыгъыз башсыз болгъанды».

Кюн сайын танг аласы бла, кёзлерин ачханлай, суратха къарайды къарт. Аны бла сёлешди Къайтырын тилейди.

Кёб суу озгъанды къарт тилек тилеб тургъанлы. Кеси аллына сурат бла къачан ушакъ этиб башлагъанын эсге тюшюралмайды ол.

Кюн сайын эртденбла башланады да, кече ортасына джууукълаша бошалады ушакъ. Къарт сёлешеди. Джашы тынгылайды. Ушакъ а барады. Къарт джашыны къайтырын тилейди, ийнанады.

Танг аласы. Танг джарыкъ элни кючлеб бошагъынчы къайтханды къарт. Суратха къараб, джашы бла сёлешеди ол.

Босагъада чырайлы эркишини кёлеккеси сюеледи.

Къарт джашын къучакълайды. Джашы да — атасын. Джашыны имбашлары кымылдагъанлыкъга, кёлегини бош дженглери салыныбдыла. Къарт джашын къучакълайды.

Кечикмейди

— Нек кеч келгенсиз? — деб, къарамын ауругъаннга бурду врач.

— Аз-аз кыйнай тургъанына, тѳхтарыкъ болур деб тура эдим. Заман да джетпшмейди, — деди ауругъан.

— Саулукъ кыйнай башласа, иш унутулургъа керекди. Аллай зат бла ойнаргъа джарамаз. Джарыргъа керекди. Кѣлтюралырмысыз?

— Керек эсе, нек кѣлтюрмейме?

Ауругъан джатады. Ийнеден чыгъыб, санларына сингнген дарман аны кирпичлерин джабады. Агъаргъан тюрсюнюнде джашау танылмайды. Акъ кийиннген адамла аны тѣгерегине джыйылгъандыла.

Врачны уста къоллары, таукел эмда сакъ къымылдай, адамны джарадыла.

Санла юслеринде болгъан бютеу кюнню джардырыргъа бериб, къарыусуз болуб, къымылдамай тынчаядыла. Къымылдаргъа суюселе да, къарыу джетмейди.

Бирси юйде ушакъ барады.

— Къалайды? — деб, сорады ауругъанны джашы. Ышанмакълыкъдан толгъан кѣзлерин врачдан айырмайды.

— Кечигиб келтиргенсиз. Ауруу джайылгъанды.

— Къалайды?

— Тюзюн эштирге сюемисиз?

— Хо.

— Бир кѣзюуде тюзлюк да ауур джюк болады...

Ауругъан джукъудан аязыб, шош баргъан ушакъгъа къулакъ неди.

— Не ауур тийсе да, тюзюн айтыгъыз.

— Ауруу бек джайылгъанды. Ол бек кючлеген джерин кесиб атханбыз. Энтда эки джыл чакълы джашаргъа болур...

— Къуру эки джыл? Алай азчыкъ? Ол алкын джашды.

Ауругъан ауур кирпичкери бла мутхуз кёзлерин джабады. Эринлери, не зат эсе да шыбырдай, шош кымылдайдыла.

— Ким биледи. Аллай бирден хазна кёб джашамазгъа болур. Кесине айтмагъыз. Джарамаз, — дейди врач.

Ауругъан кеси аллына сёлешеди.

«Эки джыл. Къуру эки джылчыкъ. Кёрюрбюз. Джашай билгеннге ол азмыды!»

Джетген джашы, атасыны бетине къараймай, арбазгъа чыгады. Аны кёзлери алгынча джылтырамайдыла.

...Айбат ишленген, ариу сюртюлген юйню джанында кёгет терекле орнатады къарт. Джетген джашы атасыны къатына келиб, кёзлерине къарайды.

— Арыдынг, атам.

— Не арыгъанды ол? Иш кёбдю. Ма бу терекчикле, къараб тур, эки джылгъа чагъарыкъдыла, — дейди къарт. — Кёгетлериң ашай, салкынларында солуй турурсуз.

Тюбешиу

Ала ёмюрде да танымагъандыла бир-бирин. Ёмюрде да кёрмегендиле. Ала—ата бла баладыла. Атасы къаллай адам болгъанын джашы билмейди. Джашындан хапары атасыны да джокъду. Бюгюн ала-ны тюбешир кюнлериди.

Джарыкъ кюнню тюбюнде джылтырай,

узакъгъа кетеди темир джол. Мазаллы юйню къатында сюелиб, узакъгъа къарайды Харун. Кёзлери къамагъынчы къарайды. Алай а джукъ кёрмейди. Таууш эштемейди. Сагъатына дженгил-дженгил къарайды. Ашыкъгъан джери джокъду. Джашын сакълайды. Темир джолгъа къарай, озгъан джашауун эсине тюшюрюрге кюрешеди.

Харун ол кюн бюгюн аллына къараб тургъан джашындан онглу тюл эди. Джангыз бир сёз аууздан ауузгъа учуб, бютеу къралны сагъайтыб, аны джолгъа чыгъарды. Ол сёз башха кийимле кийдирди, къолуна сауут берди, джуртун къорууларгъа джиберди.

Он кюнледен къалгъан тамгъасы бюгюн да биргесинеди. Сакъал тюбюнден тебреб джаягъыны джартысына дери къоргъашын кесек алыб кетген эди. Қъаны асыры кёб кетгенден, эс ташлаб, Харун джерге джыгъылгъан кёзюуде юйюню къатына бомба тюшдю.

Джангы сюркеле башлагъан джашчыгъын къойнуна кысыб, сууукъ джерге ауду джаш тишируу.

Ол кюнден тебреб бюгюннге дери джангызлай джашагъанды Харун. «Юйдегинг кырылгъанды» деб джазылгъан къагъытны сермешиулени туура кызыуунда алыб, дерт къайтарыргъа ант этген эди ол. Антын толтуруб, къайтханды ызына.

Кенгден гузаба джетген таууш Харуну сагъышдан айырды. Сакълаб туралмай,

дженгил джууукълашыб келген поездни аллына тебреди. Алай а ол тохтагъанлай, поездден тюшген эркишилени къайсы бирине къараргъа билмей, симсиреди.

— Атам!

Тауушха бурулду Харун. Қъара шинли, саубитген джаш джангыз кеси сюелиб тургъан эркишиге джууукълашды. Бир бирине къарадыла ата бла бла.

— Джашым!

— Атам!

Бир-бирин къучакълай тургъан эркишилени кёзлеринден тамчыла нек чыкыгъанларын киши ангыламады.

Кюнню тюбюнде экеулен

Къыйын джылла кетдиле. Алай а алкын тюрсюнле ийнаныргъа суймейдиле. Сагъышлы, бушуулу, къайгъылы, къууанчлы тюрсюнле да кёрюнедиле. Арыгъан, кюнде кюйген, кыш сууукълада бузлагъан адамла ачыулу джылланы бошалгъанларына экили болгъанча, сауутларындан айырылыргъа суймейдиле. Туугъан джерлеринден узакъда, туура къазауат чыкыгъан джерде къазауатны ётдюргенлерине кеслери де ийнанмайдыла адамла.

Аскерчилени, уллуну, гитчени да арасында сюеледи Дахир. Джауну джеринде, оюлгъан юйню къатында, тауланы къойнуна бугъунган элни эсине тюшюре, сюеледи ол. Дженгил юйге! Дженгил. Сезимле

кючлеген джюрек сермешнуу кызыу заманындача урады. Бусагъатда Дахирни элге бошлагъанды ол. Кулийни ышара сюелгени кёзге кёрюнеди. Алай а дженгил джутулду. Къазауатны төрт джылы унутура да, эсине сала тургъан тюрсюн келе да, кете тебреди...

Агъачдан ишленген гитче юйчюк. Чачы тозурагъан анасы. Тау сыртлада ёсюучю гокка ханслагъа бёленген къабыр. Атасыны къабыры. Энди ол джашаудан къалгъан кёруу эки багъалы зат турады хурджунунда. Анасыны ауушханын билдирген къагъыт бла Кулийни сураты. Дагы да бир зат. Атасыны къабыры.

Шошлукъ. Саутдан айырылыргъа буйрукъ джокъду алкъын. Хар адам сюйген заты бла булджуйду. Дахир хурджунуна узалыб, письмо бла суратны чыгъарыргъа тебрегенлей, кычырыкъ эштилди.

— Дахир, сени марлайды!

Кычырыкъны эки шокну бирден атылгъан тауушу джутду. Чалкъы уч джетген хансча джыгъылды Дахир. Къазауатны ачыб, аны бардыргъанланы бири ахыр кере шокну кючюн сынаб бугъунуб тургъан джеринден да чыкъмагъанлай, исси кюнню тюбюнде къалды.

...Терен джукъудан уяна келиб, кёзюне бир белгисиз затланы кёргюзгенча болду Дахир. Ауур кирпичлерин кёлтюрдю. Юйню башы, тюбю, къабыргъалары да тегерек айланыб башладыла. Ауур кирпичле мутхуз кёзлени джабдыла.

— Суу-у, — деб шыбырдадыла джукъа эринле. — Суу-у!

Ашыгъыш кымылдадыла акъ кийимли адамла. Орта бойлу, джукъа подполковник, чюйле бла бегиб тургъанча, чыртда кымылдамады. Джаралыны джюрегине тынгылаб тургъан тиширыу аны таба айланыб:

— Тохтады. Ишлемейди джюрек, — деди.

— Ёлдю. Тёрт минутдан джюрекни ишлеталмасакъ... Дарманланы дженгил! Кымылдагъыз, — деб, джукъа подполковник джансыз санланы юсюне сюелди. — Кереклени дженгил!

Заман кёб керек болса, ол да дженгил чабады. Къараб-къарагъынчы бир минут озду. Акъ халатлы адамла басынгандыла къазауатны ахыр кере шок атылгъан тауушу джаралы этген джашны юсюне. Эки минут. Дарманла, бычакъла, ийнеле. Бары да кеси кючлерин кымылдамагъан санлада сынайдыла. Юч минут озду. Сагъатны ишлеген тауушундан сора башха зат эштилмейди. Ол да дженгил ишлейди. Секундла бир-бирин озаргъа излегенча чабышадыла. Тёртюнчю минут. Аны кюлундады джашау. Тауладан ёмюрлюкге айырыб, джауну джеринде энтда бир къабырны кюярмы ол?

Не затдан эсе да кюркыгъанча, кюлун дженгил огъуна ызына тартды подполковник. Бети агъарды. Тер тамчыла кючледиле агъаргъан тюрсюнню. Ызына бурулуб, эки атлам этиб, шиндикге олтургъаны бла

кёзлерини кысылганы тенг болду. Къал-кыды.

Джаякъларына нюр ура башлагъан аскерчини юсюне сюелди акъ халатлы тиширу. Джаралыны тюрсюнюне къарай, кимни эсе да эсине тюшюргенча болду.

— Суу-у, — дедиле биягъы джукъа эринле.

Тиширу къургъакъсыгъан эринлеге мылы бусхулну джетдирди. Олсагъатлай кёзлерин ача келиб, дагъыда джабыб, къалкъыб башлады Дахир. Джаралылагъа къарай арт кёзюуде джукъларгъа мадар хазна табмагъан тиширу, ёретинлей, къабыргъагъа таяныб, кёзлерин джабды.

— Анам...

— Не? Не дейсе, джаным? Джукъла, джукъла, — къазауатны оту кёб заманнга тас этген сёзле шош эштилдиле.

Хаулат биягъы тюрсюнге къарады. Таныгъанча болуб, джаралыны къайда кёргенин эсине тюшюрюрге дыгалас этди. Кымылдамай джатыб тургъан Дахирни къайда эсе да кёргенме, дегенча болуб, къазауатны озгъан джылларын кёзюне кёргюзюб башлады. Эсине тюшюрдю.

...Кыш. Сууукъ эртден. Сермешиу. Ургъуйлача сызгыра, джашыртын учхан окъланы тауушларына да эс бёлмей, шинельге чырмалгъан Дахирни тартыб барады Хаулат. Джаралы аскерчини бетине тюшюб, дженгил огъуна эриб, джыламукълагъа ушагъан къар тамчыла. Госпиталь. Эс ташлаб, сандыракълай тургъан джаш.

Аны джукъа эринлери талай керс къайтарыб, бир сёзю аятадыла.

— Кулий.

— Тынгылайма, — деди джаралы аскерчини юсюне сюелген Хаулат.

— Кулий...

— Не дейсе? Айт, тынгылайма...

...Къачхы суукъ эртден. Дахир, орундуздан дженгил къобуб, терезени къатына барыб сюелди. Кечеги джангур джерге ичирген сууну кюн таякъла кебдиредиле. Къыш, джай да былайдан кетмеучю къаргъаланы тунакы тауушлары ачыкъ терезеден кириб, ауругъанланы эслерин бёледиле. Ол да игиди. Джараланы ачыгъанларын унуттурады бир кесек. Табигъатны цюшлугъуна сейирсине, кеси аллына сагъышланды Дахир.

— Не сагъыш этесе? — деб, Дахирни къатына Хаулат келди. — Хаман да былай кюнле болуб турсала, не иги боллукъ эди. Таууш да, уруш да джокъ. Джаралыла да джокъ.

— Чууакъды кёк. Къуру къаргъала болмасала, бу шошлукъну бузгъан джукъ кёрюнмейди. Сен а не эте айланаса?

— Сен мени соргъаныма джууаб бермединг, мен да джууаб этмейме, — деб ышарды Хаулат.

— Не соруунга?

— Не сагъыш этесе?

— Муратымы юсюнден. Сейирди.

— Меннге да айт, алай сейир эсе.

— Бу юйден кялай кячаргъа билмей, сагъыш этеме.

— Нек ашыгъаса? Бу юйде сени джюре-гинги, бир кере тохтагъандан сора, джангыдан ишлетиб башлагъандыла.

— Сора мен экинчи кере туугъанма?

— Алай айтыргъа да боллукъду. Мен сени таныгъанча болама.

— Къайдам.

— Кёрген болурмамы?

— Къайдам. Бу джарам не затны да унутдургъанды.

— Тынгыла, хапар айтайым.

Дахир, аны хапарына тынгылай, тюрсюнюн эсине тюшюрюрге кюреше тургъан заманда Хаулатны шош, ариу ауазы бузулмай эштилиб турду.

— ..Джаралылары чыгъарыргъа бардым. Джаралыны шинельге салыб, тартыб башладым. Ол а башын ёрге кёлтюрюб: «Анам, сенмисе? Эштемисе, анам? — деб тынгысыз сорду. Дагъыда эс джыя келиб, джаралы болгъанын ангылагъанлай: — Мени къой, болур болгъанды», — деди. Эс ташлай туруб, «Кулий», деб бир тиширыу атны да айтхан эди.

Хаулатдан къарамын алмай тынгылаб тургъан Дахирни кёзлери джылтырадыла, алай а ол джукъ айтхынчы, медсестра сёлешди.

— Сени бла биринчи кере алай танышхан болур эдим...

Арт кёзюуде Дахир бла Хаулатны ушакълары кёбге созулгъанын эслегенди-

ле джаралыла да, акъ халатлыла да. Эки-
си болмагъан джерде Хаулатны юсюнден
сёз башланганлай, Дахирни аты сагъы-
нылмай къалмайды. Дахир кеси да талай
кере эштгенди ол сёзлени. Хаулат бла
ушакъ этиб, орундугъуна джууукълашхан-
лай, джаралыланы къайсы болса да, ууакъ
ышара:

— Джангызма, дей эдинг да тура эдинг.
Кёб турмай экеулен болуб, элинге къай-
тырыкъса, — дейди.

Ачыуланмайды Дахир. Кёбюсюне эшт-
мегенча этиб къояды. Алай а сёз тохта-
майды. Бусагъатда да олтуруб, хапаргъа
тынгылай, сынаб къарайды аны ёлюмден
эки кере къутхаргъан тиширыугъа. Не сей-
ир болгъанын кеси да ангыламайды,
алай а Хаулатны кёрюрге излегенин сезну-
ченди. Гокка ханс чагъыб бошагъынчы
мууал болгъанча, сезим, джюрекде тууа
келиб, джукъланыучанды. Мууал бола
башлагъан гокка хансха суу къуйгъанлай,
чагъыб башлайды. Дженгил джукъланыу-
чу сезимни ушакъла къозгъагъанлай тура-
дыла...

Эртден. Иги огъуна тозурагъан шине-
льни къаблаб, Дахир арбазгъа чыкъды.
Кёкню бир джаны джангы тюрсюнге ки-
риб, танг белги бергенин кёргюзеди. Кече
джукъудан тюгел уяныб бошамай тургъан
дуппурда джерни чучхуйдула къаргъала.
Аланы къатларына джууукълашыб, шине-
льни тюбюне джайыб, олтурду Дахир. Эси
тауланы къоюнларында орналгъан элге

джетдириб, дженгил огъуна ызына къайтарды.

«Не ючюн суюди ол мени? Уллу тенгизде айланган джангыз кемеча, джангыз кесим джашайма. Ата, ана джокъ, эгеч, къарнаш джокъ. Аны да джокъду кишиси. Мендеча, аны эм багъалы болуб тенглери, эли къалгъандыла. Не ючюн суюди ол мени?»

Кесин сагъышлагъа кючлетиб, кюнню биринчи таякълары юсюне тийгинчи, кымылдамай турду Дахир. Дагъыда турлукъ болур эди кымылдамай, къайсыны эсе да джылы, джумушакъ къоллары кёзлерин кысмасала. Къолладан ётген джылыу джюрекге джетиб, тюрсюнюн, сёсюн да джылытды.

— Таныдым, Хаулат.

Дахирни къатында ёрге сюелди Хаулат.

— Олтур.

— Огъай. Ашыгъама. Не этесе?

— Кюнню не хапар айтырына тынгылаб турама.

— Алкъын джукъ айтмагъанмыды?

— Шыбырдай башлагъанлай, сен бёлюб кьойдунг. Сен а не этесе? Нек тюрленгенге кесинг да? — деб, Дахир Хаулатны бир кесек агъарыб тургъан бетине къарады.

— Не этерикме этиб? Кёресе, къачхы джел джангыз чапракъны сюрюб айланганча, джангыз кесим айланама.

Тынгыладыла экиси да. Кюн таякъла аланы тюрсюнлерине тийиб джарытдыла.

Хаулат, тынгылаб туралмай, Дахирге бурулуб, дженгил айтды:

— Кетесе сора?

— Къачан?

— Тамбла эркинлик берликдиле кетерге.

— Керти?

— Хо.

— Игиди. Элге тансыкъ да болгъанма. Тынгылады Хаулат. Терен ахсынды.

— Кимге эсе да иги болур. Не этерик-биз, джашау алайды.

— Не ючюн айтдынг алай?

Джууаб берирни орнуна, Хаулат Дахирни бетине джити къарады.

— Сен а къаламыса?

— Къайдам.. Мени барыр джерим джокъду. Къайда да не башхасы барды меннге?

Биягъы къаргъала къазадыла джерни. Чууакъ кюннге ала да къууана биле болурла ансы, бир-бири бла алай ойнамаз эдиле. Джарасы ачыб, Дахир къолун джюреги ура тургъан джерге джетдирди. «Кулийни суратына узалады» деген оюм кючледи Хаулатны. Сёлешири да келмей, шош болду. Алай а тынгылаб туралмады. Дахирге дженгил бурулду.

— Айтырым барды.

— Айт, Хаулат.

Ким эсе да сёзюн бёлюб къояр, деб къоркъгъанча, Хаулат, терен солуй, дженгил айтды:

— Дахир, сокъурса. Сен сокъурса. Кёр-

меймисе? Сени ючюн, сени... Таш тюл эсенг, кёрюрге керек эдинг..

Дахир айтылган сёзлени магъанасын ангылагъынчы, Хаулат, госпиталь таба бурулуб, чабханлай кетди. Шошлукъну бузуб, сезимни кёзгъагъан сёзледен кьоркьганча, учдула кьаргъала.

— Не ючюн сюеди ол мени?—деди кеси аллына Дахир.

Къатында сюелген къайын терекден со-ра киши эштмеди аны. Киши джууаб бер-меди. Шош атлай, госпиталь таба тебреди Дахир.

Асыры уялгъандан бетине нюр уруб тургъан Хаулат, не эсе да бир терслиги бөлгъанча, къарамын бир джанына буруб, юйге кирди. Не къыйын затдан да артха турмаучу, не затны да этерге къолундан келиучю тиширыу джюрегини теренинде тууб, тышына энди чыгъа тургъан сую-мекликни ёлтюралмады, джукълаталма-ды. Суюдюраллыгъын билмегенлей суюдю. Бююн танг аласында джюрегин джарыта тургъан джарты суюмеклик экиге бёлю-нюб, чакъмагъанлай, мууал болургъа ха-зырлыгъын кёргюздю.

Хаулатны сёзлерине сагъыш эте тургъан Дахирни эсине биягъы эли туюдю. Эки ке-ре ёлюмден кьутхаргъан тиширыугъа къайтды. Экиге бёлюнюрге суюмеген джю-рек ачы чанчыб, джараны кёзгъады...

Сау болуб туюел бошамагъан тенгле-рини алгъышлагъанларына джарты-кьурту эс.бёле, орундугъуна таянды Дахир.

— Кетесе сора?

— Эртденбла.

— Насыблы, талай кюнден элинге къайтырыкъса.

— Кёб турмай сиз да къайтырыкъсыз.

— Кесинг джангызмы къайтаса? Былайда той этиб, бизге да бир зат тартдыра кетерик болурса деб тура эдик, — деди джаралыланы бири.

Анга джууаб бермей, арбазгъа чыкъды Дахир. Къарамы бла Хаулатны излей барыб, Дахир арлакъда сюелиб подполковник бла ушакъ эте тургъан тиширыуну кёрдю. Акъырын атлай къатына барды.

— Хаулат, айтырым барды.

— Барыгъыз, мени къатымда айтыргъа уялыр, — деб, подполковник ышарды. — Огъай, джукъгъа да бармагъыз, мен кетейим, — таукел атлай кетди врач.

— Айт.

— Кел, тамбла бирге кетейик.

— Къайры? Сени элге дери ашырыб къайтыргъа?

— Огъай. Бирге кетейик. Къайтмаздан.

— Ангыламадым.

— Бирге джашарбыз.

— Мен артыкъ болурмамы?

— Огъай.

Тёгерекде адам болгъанын, болмагъанын да унутду Хаулат. Дахир, узалыб, Хаулатны джылы, джумушакъ кьолун къысды.

— Къара, джангыз кюнню тюбюнде къуру экеулен барды. Кеслеринден сора

кишини эслемейдиле ала, — деди биягъы подполковник. Айтханына къууанганча, дагъыда къайтарды: — Кюнню тубюнде экеулен. Начас, бир ишчимден айырлыгъын билсем, башха госпитальгъа ашырыб къоймаймы эдим, — деб ышарды...

Кёб болмайды Дахир бла Хаулат элге къайтханлы. Тауланы къойнуна бёленнген эл. Танг аласы. Дахирге кечени кече узуну кёз кысаргъа къоймай гюрюлдейди Къобан. Тынчылыкълы джукъларыкъ эсе да, бу толкъунлу суугъа тансыкъ болгъанды. Аны джагъасында сюеледи биягъы нызы терек. Аны тубюнде олтуруб, толкъунланы мурулдагъанларына, Кулийни шыбырдагъанына тынгыларгъа суююучен эди Дахир.

Джукълаялмай, ёрге кьобду Дахир. Аскер шинелни да юсюне атыб, суу джагъа таба тебреди. Биягъы нызыны тубюнде олтурду. Къуру толкъунланы мурулдагъан тауушлары джайылады тегерекге. Не зат джетмейди былайда? Ол соруугъа Дахир кеси да джууаб бераллыкъ тюлдю. Не эсе да бир джетншмеген зат болгъанын а сездиди.

Нызы терекни тубюнде олтуруб тургъан Дахирни кёзлерни кимни эсе да джумушакъ, джылы кьоллары джабдыла.

— Былай эртде сен а нек кьобдунг? Джукъласанг а бир кесск, тюнене да арыгъанса, — деди Дахир.

Эси Хаулатха кетиб тургъан Дахир къа- тында сюелиб, ууакъ ышара тургъан Ку- лийни кёрюб, джунчуду.

— Сен а не этесе былайда?

— Былайга мен желгенлей тургъанма. Сен къазауатда заманда да.

Дахир тынгылады.

— Нек сагышландынг?

— Сагыш этер зат кѣбдю.

— Керексиз сагышды.

— Нек?

— Энди ол сагышны къойгъандан иги-си джокъду.

Талай джылны аны сакълаб тургъан къызгъа джити къарады Дахир. Алай болгъанлыкъгъа, не айтыргъа да билмей, башын, къарамын да энишге джиберди. Талай кюн болду бу халда ушакъ баргъанлы. Мындан ары алай болуб турмазлыгъын экиси да ангыладыла.

— Керексиз сагышды деб нек айтдың, Кулий?

— Биреуно насыбы биреуге ауур тирикди. Насыб кеси да къанатлы тюлдю, тутуб юйде сакъларгъа, — деди Кулий.

— Письмоларынгы сакълаб тургъанма.

— Мен да.

— Ма, суратынг да, — деб, Дахир сѳл хурджунундан бир кесек буршу болгъан суратны чыгъарды.

Суратны алыб, Кулий, бир джанына бурулуб, бетини агъаргъанын кѳргюзмей:

— Насыблы бол, Дахир, — деди.

Терезени къатында сюелиб тургъан Хаулат сууну джагъасында, нызы терекни тюбюнде экеуленни кѳрюб, къарамын алада

тохтатды. Санлары кьалтыраб, не этерге да билмей, терезени кьатындан кетмегенлей, шиндикге олтурду. Кёб турмай кьайтды Дахир. Джукьдан хапары болмагъанча, босагъада тюбеди эрине Хаулат.

— Шхууур хазырды. Аша, — деб, табакъны кьолуна алды.

Хаулатны агъаргъан тюрсюнюн эслеб, аны кьатына джууукълашды Дахир. Къарады къара кёзлерине. Ёмюрде джукьну джашыра билмеген кёзле хапар айтдыла. Анасыны джюрегин кьыйнаб, кёлюн алыргъа излеген сабийча, дженгил огъуна Хаулатха кёзлерин джибериб, ёмюрде кишиге айтмагъан сёзлерин айтды Дахир.

— Эштемисе, сени... сенден багъалы джокъду меннге. Эштемисе?

Аллай сёзлени биринчи кере эштген Хаулатны кёзлери мылы болдула. Джарыкь эртденни биринчи кюн таягъы тийди тюрсюнюне. Къууанч туудургъан джыламуку тамчыны джылтыратды.

— Кюнню тюбюнде экеулен, — деди Дахир. — Эсингдеמידиле къарт подполковникни сёзлери.

Къарам

Бу ариу джерлеге кёбле келедиле. Бюгюн да аланы ташый, чепкен сокъгъанча, джюрюйдюле машинала. Кими келеди, кими кетеди. Бош заманларында джер-суу

кере аяланадыла адамла. Пенча порлю тилде сёлешедиле ала.

— Энди тюбеширбизми? — деб, машинада орнун ала, джашха суююмлю къарайды къыз.

— Тюбеширикбиз. Сакълаб турлукъма,— дейди джаш.

— Мен да сакъларыкъма.

Къызны къатында олтургъан эркиши сёлешгенлеге къарайды. Аны къарамы къызда тохтайды. Кетмейди, къыздан джааплайды къарам.

— Ашхы джолгъа! — деб, къол силкеди джаш.

Мыдах кёзлерин джашха джибереди къыз. Къартайгъан эркишини къарамы къыздан айырылмайды. Машина тебрейди. Къыз ангыламагъан тилде сёлешедиле кёбле. Эркиши да аланы бириди. Аны мутхуз кёзлери чыракъ барадыла. Аны эсине не зат тюшгенин киши билмейди.

Бу къралгъа ол экинчи кере келеди. Биринчи кере юсюнде саууту-сабасы бла келгенди. Бир элчикге киргенлери эсине тюшеди.

Къыйырдагъы юй. Толу юйдеги. Ичгери кириб, тегерекни къармайды. Юйню иеси, сабийлерин кёргюзе, не зат эсе да айтады. Ол эс бёлмейди. Юйню иеси тёзалмай, урады сормай кириб, тынчлыкъны бузгъан аскерчини.

Ол да урады. Юйню иеси джумдурукъ бла, ол а герохдан чыкыгъан къор-

гъашын кесек бла. Сабийчик, кычырыкъ этиб, юсюне атылады. Бутундан къабады. Аскерчи, сабийчикни тебериб, ол джыгъылгъанлай, ауур чуругъу бла къолчугъундан басады. Эзеди. Мангылайында кёксюлге тартхан гитче себгилчиги къаралыб, ойсурайды сабий. Кеси аллына чамлана кетеди аскерчи да.

Бюгюн тенглери не хапар айтханларына да къарамай, кыздан кёзлерин айырмай барады ол. Мангылайында кёксюлге тартхан себгилчиги. Эркишини къарамы кызыны билеклерин къармай барыб, аны къол аязында тохтайды. Қымылдамагъан, джансыз бармакъла. Қызгъа бурулады эркиши.

— Қызчыкъ, атанг саумуду?

— Огъай. Қызауатны заманында герох бла ёлтюргендиле. Нек сордугъуз?

Киши джууаб бермейди.

Қартайгъан эркиши, орнундан дженгил огъуна къобуб, шоферну къатына гузаба барады.

— Тохтатыгъыз.

— Нек?

— Джангылыб миннгенме, бюгюн кетер кюнюм тюлдю.

— Ашхы, алай эсе.

Машина, дженгил тохтагъаныча, дженгил тебрейди. Джолда, кеси джангыз, къартайгъан эркиши къалды. Аны ауур къарамы машина ташайгъынчы джолдан айырылмады.

Джашил кѣумла

Тенгиз джагѣа. Озгѣун толкѣунла, бир бирин кѣыздыра келиб, урадыла кеслерин таш кѣадамагѣа. Ууаладыла джылтырай-джылтырай. Ууакѣ тамчыла кѣзююлю толкѣуннга кѣошулуб, аны кѣчюн кѣатларгѣа кѣорешедиле. Ауур булутла юсюн басхан кѣара тенгиз терен солуйду. Бир кѣзюуде, усун кѣргюзе, кѣбеди, бир кѣзюуде уа, «мен огѣурлума» дегенча, чѣгеди, толкѣунларын джутады.

Джел да джокѣ, кѣун да джокѣ. Кѣуру кѣара булутла солуйдула тенгизни кѣк сыртында. Тенгизни джырлагѣанын эштгенмисиз? Адам аз болса, аны ариу ауазы ачыкѣ танылады. Бюгюн да уллу чегетде минг тюрлю кѣанатлы джырлагѣанча, джырлайды ол.

Мыртазакѣлача сюеледиле кѣаяла. Ашхам, кѣарангыны да биргесине тагѣыб, тенгизни бирси джагѣасындан келеди. Таула-да ѣсген таулугѣа кѣюнню сууда батханы артыкѣ да сейирди.

Адам кѣрюнмейди. Кесим джангыз барам. Иги узайгѣандан сора бир кѣаралгѣанын эследим. Кеч заманда, бу узакѣлыкѣда не излейди ол адам. Тиширыу джангыз кеси сюеледи. Бир кесекден ол кѣзююлю толкѣунну сыртын тигелей, тенгиз таба тебреди. Тенгизни сыртын эки джарыб, джюздю кѣмюкю толкѣунла таба. Кече, тенгизни

ортасында туууб, суу джагъагъа джууукъ-
лаша, джюзюб баргъан тиширыну
джутду...

Кече.

Не кюрешсем да, кече ортасына дери
кёз кысалмадым. Толкунланы эки джа-
ра, кечени аллына джюзюб кетген тиширыу
алды джукъуму, тынчлыгъымы да. Тангны
бюгюнча бек сакълагъан болмаз эдим
ёмкюрюмде да.

Танг аласы. Тенгиз джукъудан уяныр-
гъа унамай тургъанлыкъгъа, аны деу кючюн
толкунла билдиредиле. Кесим джангыз
тюненеги джерледе айланама. Ма биягъы
таш юсюнде джазыу:

Озгъан джолоучу сорур ма алай:
«Ким къойгъанд,—деб,—ма бу джазыуну?»
Ташла уа хапар айтырла, джылай:
«Адам эд бу,—деб,—кыйып джазыулу».

Былайдан узакъ болмай кёрген эдим
тиширыну. Алкъын ол джукълай болур,
деген акъылда, барама суу джагъа бла.
Сагъыш, оюм асыры бек кючлегенден
толкунла аякъларым бла ойнагъанларын
да унутханма.

Энтда бир сейирлик. Тауланы башларын
джарыта тийиучю кюн тенгизни ортасын-
да, кызаргъан толкунланы юсюнден
туууб башлады.

«Аны сакъларма, ингирге дери турсам
да», деб кёлюме келгенлей, биягъы тиши-
рыну кёрдюм.

Кёк кьумдан туруб, тенгиз таба тебреди ол. Кечеги джукъудан джангы уянган толкъунланы сыртларында ойнай, кюн аллына джюзюб тебреди. «Кече да тенгизден чыкъмаймы тургъанды экен бу» — деб кёлюме алай келди.

Тиширыу суудан чыгъаргъа, къатына джууукълашдым.

— Былайгъа хазна киши келмеучен эди. Ташдан меннгемн келесиз, менден ташхамы барлыкъсыз? — деб сорду ол.

— Не ташдан?

— Джазулары болгъан къаядан.

— Сизми джазгъансыз?

— Огъай. Менича биреулен джазгъан болур. Ким эсе да менден эсе алгъа джазгъанды джюрегинде болгъан затны ташха. Тилсиз ташха... — деб, ауур ахсынды тиширыу.

Джаш санларында, бетинде бир джыйрыкъчыкъ да джокъду. Кёк кийимлери тенгиз джагъаны, кюн таякъланы тюбюнде эртден, ингир заманлада кёгерген кьумну тюрсюнюн урлагъандыла. Терен сагъышлы, кём-кёк кёзлери, къалын, узун кирпичлери, къансыз джаякълары. Сол джаягъында гитче, къара гуммосчукъ. Мен танг аласы бла былайгъа келгеними чуруму ол болгъанын билмей эди.

Аны «менича биреулен джазгъан болур», деген сёзлери къайгъылы этдиле. Алай а кеси джукъ айтхынчы тынгыладым. Кёзлерине джити къараб тургъанымы эслеб:

— Сорлугъугъузму барды? — деб, баш энишге къарады.

— Огъай...

— Джашырмагъыз сорлугъугъузну чыртда. Сёзсюз, сорууугъузгъа уа бу джол джууаб берейим. Тюнене мен сизни кёрген эдим. Кёб сюелген эдигиз. Мен кече былай-да къалмагъанма. Джашаууму джукъу бла ашырмазгъа кюрешген болмаса, башха къайгъым джокъду. Алайсыз да меннге кёб къалгъан болмаз. Былайы мени сюйген джеримди.

Башхаланыкына ушамагъан оюму, сёзлери бла сейирсиндирди мени тишируу. Кесини къошакъсызлыгъы бла, ачыкъ сёзлюлюгю бла, алкын меннге белгили болмагъан бир зат бла кесине тартды. Хама да сагъышлы кёзлери, ол сёлешиб башлагъанлай, эки джарыкъ джилтинча джарыб башлай эдиле. Алай а бир кесекге! Сёл болгъанлай, биягъы джут сагъыш кючлей эди аланы.

— Сейирди джашау. Бюгюн кюлесе, ойнайса, ишлейсе, оюмгъа, сагъышха кесинги кючлетесе, не болса да, бичген муратынг сени бла бирге айланады. Тамбласында уа суукъ, мылы джерге кёмюлесе да кетесе. Сейирди джашау, — деб, тенгизни кюнню тюбюнде джылтырагъан сыртына сагъышлы къарады нёгерим.

— Хар адам да сенича сагъыш этсе, джашаргъа неге керек эди? Адам ёлюрге деб туугъан эсе, не башхасы барды эртде, кеч ёлсе да?

— Башхалыкъ болур. Сабий ол затлагъа эс бѣлюб, тюнгюлюб башлагъынчы джашауну сейирлигин, ариулугъун сезеди. Кесини джашау джолуна нюзюр этеди. Адам улуну хаман да алгъа баргъаны аны ючюн болур.

Экибиз да тынгыладыкъ. Нѣгерим къарамын озгъун толкъунланы къумну джалагъанларына джиберди. Биягъы кѣзлери мугурландыла. Алай а кѣб турмай, ала джарыгъан бла бирге мени таба къарамын джибериб айтды:

— Не эсе да сорлугъугъуз болуб турасыз. Танышайыкъ. Мени атым Ольгады... Ольга Николаевна... Тенглерим Оля дейдиле.

Къолун да узатыб:

— Сизни уа? — деди.

Танышдыкъ. Бир кесекден, эртдеги тенг-леча, къалай башланнганын кесибиз да ангылагъынчы, бир бирибизге толу хапар айтыб башладыкъ.

— Былайда солугъанмы этесиз?

Соруугъа джууаб излей сагъышланнганча, тынгылады. Уллу кѣм-кѣк кѣзлерин кѣлтюрюб, биягъы тенгизни сыртына, андан болушлукъ излегенча, къарады.

Эртден шошлукъ кючледи тѣгерекни. Эртденнги кюнню сары таякълары тиширыуну суююмлю тюрсюнун джарытдыла. Ольга, мени таба къысха бурулуб, дженгил сѣлешиб башлады.

— Институтда джарыкълыгъымы къалай тас этгеними эслемей къалдым. Илму-

тинтну институтда ишлеб башлагъанлай
огъуна алайдан ёмюрде кетмезим келди.
Джанымы берирге разы ишим къанымдан
бошады. Къанымы аз этди. Алкъын джаш-
ма. Джашаргъа сюеме... Кесиме къаратыр-
гъа келгенме... Алай а кёб турлукъ болмам..

Сёлешиб башлагъаныча, дженгил тохта-
ды Ольга.

— Биз барыбыз да джашаргъа деб туу-
гъанбыз.

— Сиз... Сиз джашарыкъсыз. Мени за-
маным къалмагъанды. Ачыкъды ол. Аны
ючюн кыйналмайма. Тукъумубузну мен-
ден къалгъанын къазауат джутханды. Ме-
ни сабий юйде ёсдюрген да олду. Мени
бла бирге тукъумну арты боллугъуна
къыйналама. Мени ёлюмден сакъларыкъ,
болушурукъ да киши джожьду. Джюрек
джарам да къара джерге биргеме басды-
рыллыкъды.

Суу джагъада толкъунла джалагъан,
эртденги кюнню тюбюнде джашил тюр-
сюнге кёчген къумгъа чёкдю ол. Ёмюр-
люкге бегиген темир багъанача сюелдим
мен. Аллай адамланы кёллерин алыргъа
джарамагъанын биле тургъанлай, ариу
сёзле айтыргъа изледим. Кеси аллыма са-
гъышландым. Ол тиширыуну аллында ме-
ни не терслигим барды? Андан эки джыл-
ны кёб джашагъаным, къачан, не заманда
ёлюрюмю билмегеним ючюн терс болур-
мамы?

Биягъы кюн а, кимни эсе да ачыулан-

дырыргъа излегенча, джалайды тенгизни сыртын. Бютеу дуния джашилча кёрюнеди. Таш, къум да, кёкенле, къаяла да тюрлендиргендиле тюрсюнлерин. Биринчи кере, толкъунланы тили бла сёлешгенча, акъырынчыкъ шыбырдаб сёлешеди Оля.

— Сабийлигимден огъуна бир уллу затны этерге талпыб эдим. Муратыма тюбеб, ишлеб да башладым. Алай а къыйынды менича болумда джашагъан. «Туугъан, ёлген заманда да биз кимни болса да къыйнайбыз», дегенди бир джазыучу. Мени ючюн энди киши къыйналлыкъ болмаз. Тенгледен сора кишим да джокъду.

Аны мутхуз хапарына къыйналгъанча, мугурланды тенгиз. Кюн таякъла Оляны бетинде ойнайдыла...

Мен тенгиз джагъадан, тауланы къартайгъан джитилерине тансыкъ болуб, кетиб тебрегинчи, кюн сайын джашаудан тюнгюлген тиширыуну толкъунланы сыртларында солугъанын кёргенлей турдум. Айырылдыкъ.

Ол кюн эки адамны тюбешиулерини ахыр кюню болгъапын ким биле эди.

...Джылла ётдюле. Джашагъан адам джашауну дженгил баргъанын хазна эслемейди. Сейир дуния аны эслерге, сюзерге къоймайды. Алай а джашай баргъан джюрегине татлы, эсинде къалгъан затлагъа тюбей турады. Къайта бардым да мен джангыдан саламлашдым къартайгъан тенгиз бла. Кюн таякъла джерни сыртын

сылагъынчы энтда чыгъама суу джагъа-
гъа.

Эртден. Биягъы толкъунла джалайды-
ла къумну. Биягъы къая сюеледи, темир
къадамача. Биягъы джазыу:

Озгъан джолоучу сорур ма алай:

«Ким къойгъанд,—деб,—ма бу джазыуну?»

Ташла уа хапар айтырла джылай:

«Адам эди бу,—деб,—къыйын джазыулу».

Арлакъда, къарамын тенгизге джибе-
риб, сюеледи джангыз эркиши. Қычыр-
гъан тауушу уятады кече джукъудан уя-
ныб бошамагъан табигъатны.

Толкъун сыртлагъа, не затны эсе да
джюрекге багъалы бир затны тас этгенча,
алада унутханча, тынгысыз болуб къарай-
ды эркиши.

Толкъун сыртланы эки джарыб, бирле-
рин джукълата да джангы кёмюклени
туудура, джюзген бир зат. Суу джагъа
табады аны барлыкъ джолу. Кёб турмай,
суудан чыгыб, эркишиге джууукъланды
сабийчик.

— Олег, суу алкъын сууукъду, — деди
эркиши.

Сабийчик. Кёк кийимчиклери тенгиз
джагъаны кюн таякъланы тюбюнде эрт-
ден, ингир заманлада кёрген къумну тюр-
сюнюн урлагъандыла. Сагъышлы, кём-
кёк уллу кёзчюклери, къалын, узун кир-
пиклери. Сол джаягъында гитче, къара
гуммосчукъ.

Къайда кѣргенме бу тюрсюню, деген оюм кючледи мени. Олсагъатлай джашчыкъ эркишини кѣолундан тутуб:

— Аття, кел, экибиз да анняны къаясына барайыкъ. Аңы джазгъанын окъурса, — деди.

Бир бири кѣолларындан тутуб, ашхы эртденни джангы кюнюню биринчи таякъларыны тюбюнде джашил бетли болгъан кѣумда аякъ ызларын кѣоя, джазыу болгъан къая таба тебретиле эркиши бла сабийчик.

Кишиге эштилмеген сейир хапарны, терен аякъ ызланы бюгюн да сакълай болурла тенгиз джагъаны джашил кѣумлары.

Лейла

Лейла, багъалы Лейла, кюн сайын ненча кере кѣреме сени. Сен мени эсле-мейсе. Кѣууанчынг, дуня джарыгынг, хар тылпыуунг да джангыз сабийингдеди. Андан озуб кишиге кѣлтюрмейсе кѣбдюреуюз ичирилген кѣзлеринги. Лейла, кѣзлеринги кюн джарыкъгъа бир кѣлтюр, тѣгеретинге бир къара. Багъалы Лейла...

Бу джылла да, хадаусла, ызларына къараб, бир кесек солургъа унамай, къайры эсе да къачыб барадыла. Лейла бла мени озгъан джашауубуз, тюненеча, кѣз алтыма сюеледи. Бир орамда хонлу юйледе ёсгенбиз экибиз да.

Школдан чыкыгъанлай терен, кенг илипинни къум джагъаларын джалай, ашыгыш баргъан мутхуз сууну бир бирибизге чача келиучен эдик юйге. Китабланы, дефтерлени алыб, кюнню ачы кызыдыргъанына да къарамай, мамукъ джыяргъа ашыгыучан эдик. Кюн бек кызыдырыб, онгубузну алса, анда-мында ёсген бусакъ тереклени къайсысыны тюбуне болса да бугъунуучан эдик. Бир кере уа, мамукъ джыяргъа кызыб, узакъгъа кетиб къалдыкъ да, кюнден заманында къутулалмадыкъ. Къарангы кече хуналагъа кысыла айланган гудучуча, бугъуна келиб, исси кюн бизни башыбызны къатышдырды. Кёк кёзчюклерин меннге айландырыб, ариу тюрсюнюнден мутхуз тер тамчыланы сюрте, тюрленген ауазы бла гузаба айтды Лейла:

— Иссиди.

— Кетейик. Салкъында бир кесек олтурурса.

— Башым ауруйду.

— Бараллыкъ тюлмюсе?

— Билмейме.

— Сен былай олтуруб тур, мен чабыб суу алыб къайтайым.

— Огъай. Бирге барайыкъ.

Ахыр сёзюн айтыб тюгел бошагыпчы, огъуна, Лейланы бети чыммакъ агъарды. Ауур узун кирпичке мутхуз кёзлени джабдыла.

— Не боолгъанды, Лейла?

Джууаб эштилмеди. Мамукъ баразала-ны ортасына джыгъылды Лейла.

— Лейла!? Лейла, не этгенлигингди? Лейла, тур ёрге.

Лейланы турур къарыуу джокъ эди. Башына кюн чабыб, эс ташлагъанын ангыладым.

Лейланы кёлтюрюб, арыкъда баргъан мутхуз суу таба ашыкъдым. Хауа кыймылдамагъандан кенг тюзню чибин ауу кючлеб тургъанча кёрюнеди. Кюнню исси таякъларыны тюбюнде сабийге къолунда кеси тенгли сабийни элтген тынч болмаз эди. Кёзлерим экили кёре башладыла. Мутхуз суугъа кёб къалмагъанды. Талай атлам этерге керекди. Бир атлам. Эки. Исси хауа ёпкелени, джюрекни кюйдюреди. Энтда бир атлам. Кёзлеримден чыгъыб, къайры эсе да учадыла мингле бла джилтинле. Ала уа къайдан чыгъадыла от болмагъан джерде? Бир атлам. Энтда бир. Биягъы джилтинле. Қъалай кёбдюле ала. Асыры кёбден тегерекни кючлеб тургъанча кёрюнеди.

— Тёз, Лейла. Энтда бир кесекни тёз. Экибиз да тёзейик, ансы мамукъ бачханы кыйырында къаллыкъбыз. Тёз, — деб шыбырдайдыла къургъакъ эринле. — Тёзейик.

Сууну кыйырына джыгъылабыз экибиз да. Суу. Қъалай игиди ол! Гарала, чокъуракъ суула дегенлери неди бу ала-мат, мутхуз сууну къатында? Ол бетине,

Эринлерине джетгенлей, уллу, ариу кёзлерин ачады Лейла.

— Сенмисе?

— Менме. Къалайса?

— Къайдабыз?

— Бусакъны тюбюнде.

— Суу. Кюйюб барама, суу ичир. Бармыды?

— Барды.

Эртдеден бери суу кюсеб тургъан адамча, ичеги Лейла. Тохтаб, солуун алгъан кёзюде тишлерини ортасында кюмну эзилген тауушу эштилеги. Бусакъны салкынындан уллу болушлукъ ким берелликди Лейлагъа? Солуйду. Эс джыяды.

— Кетейик, — дейди.

Арыкъны джагъасында ёсген бусакъланы салкынындан чыкъмагъанлай юйге джетебиз.

— Сен былай тур, — деб, Лейла юйге кирди.

Кёб турмай чыкъды. Иги окъугъаны ючюн саугъагъа алгъан китабын узатыб:

— Мени кёжюмден кёрюб сакъла, къайда болсанг да. Унутма бюжюню, — дейди.

Сюймеклик алай башланнганын ким биле эди. Китабны юйде тазалай тутам. Сакълайма. Джашауну джоллары кёбдюле. Аланы бири къайры эсе да алыб кетиб, Лейланы менден айыргъанды. Кёб джыл озгъанды андан бери. Джангыз сабийин къойнуна кысханлай, джангыз кеси мийик таулары этегинде джащайды

ол. Мен а сакълайма. Сабийликде джан-
нган от джукъланыргъа унамай, ёсе, кенге-
ре, ёртен бола барады.

Мен а сакълайма.

Хыйлачы

Хыйлачы Хыйла кёб джашагъанды. «Хый-
лачы» деген сёзню кёшмай аны атын ки-
ши да айтмайды энди. Киминден ариулукъ,
киминден хыйлалыкъ бла кесине керекли
затны юзе, джашауун ётдюргенди Хыйла.
Къобанны джырлагъанына тынгылаб, чал-
баш таулары ариулукъларына къараб,
тынчлыкълы джашар заманы уа эртде
джетгенди.

Суусул, гитче, харам кёзчюклерин тёрт
джанына дженгил-дженгил джибере, олту-
рады, ныгышда. Бу ашхы эртденде къай-
сы къарт да алай олтурургъа керек эди.
Алай а...

— Салам алейкум, Хыйла, — деб, акъы-
рын атлай къатына келди кызыл джагъа-
лы саубитген адам. — Къалайды джашау-
унг?

— Алейкум салам, мубарек. Аллах бир-
ди, деб, сизни ауузугъуздан не чыгъады,
деб сакълай джашагъандан сора хатабыз
джокъду.

— Хыйла, биченни къайдан алгъанса?

— Не зат биченни?

— Бу къаланыб тургъанны.

- Арбаздан.
- Қимни арбазындан?
- Кесими.

— Хыйла, бу хыйлалыкъны кьой. Қъарт болгъанса. Алай этгенинг бетинге джарашмайды. Сафар, биченим урланнганды деб, тарыгъыб келгенди бюгюн.

— Мен да барырма тарыгъыб, бичен табыб берлик болсагъыз.

— Ёнге, кьайдан алдынг биченни?

— Арбаздан...

Таймай бирча джууабланы эштиб тургъан Мурадин ачыуланыб, алай а шош ауаз бла кьаты сёзлени айта тургъанлай, Сафар келди.

— Сафар, кьайдан билесе биченни Хыйла урлагъанын? — деб сорду Мурадин, кесин тыяргъа кюреше.

— Бичен ыз, джол узунуна тёгюле-чачыла, Хыйланы арбазына келеди.

Талай заманны тынгыладыла ючюсю да, бир-бири оюмун бузаргъа кьоркъанча, джукъ да айтмагъанлай. Алай а Мурадинни ётгюр ауазы тынгылаб тургъанланы сагъышларын, ачы джел кьургъакъ чапракъны сюргенча, тас этди.

— Айтамыса, Хыйла?

— Не затны?

— Биченни урлагъанынгы?

— Мен кишиникине тиймегенме. Мени арбазымдан кьорагъанды бичен, — деди Хыйла.

Чууакъ кюн кёк джашнагъанча джылтырайдыла Мурадинни кёзлери.

Къайнай тургъан сууну сыртына къуйсанг да, аллай бир тюрленник болмаз эди тюрсюню да.

— Къалай?

— Бичен ыз турамыды? — деб сорду ауазын тюрлендирмеген Хыйла.

— Турады.

— Барыб къарагъыз, ол ыз мени арбазымдан чыгъады. Бирсикюн бичен салгъан заманымда иги кесек бичен бар эди, энди хуртдагы къалгъанды..

Андан сора къёб сёлешмей чачылдыла ала. Талай кюнден Хыйла биягъы Сафаргъа тюбеди.

— Хыйла, бетинг джетиб, биченни алмагъанма деб къалай айталдың? Соруб, айтыб алсанг, ким огъай дерик эди?

— Айтсам, айтмасам да, аны сеннге энди не башхасы барды? — деб джууаб этди Хыйла. — Билесе, мал ашады да къутулду, мен а тутулуб къалыргъа боллукъма.

— Ол айтханынг да тюздю, Хыйла. Алай а адамгъа бет деб да бир зат керекди.

— Сафар, сени бетинг бла мени бетим бирчала болсала, экибизни киши айырыб таныялмай къаллыкъ эди.

Сафар, не айтыргъа да билмей, айырылыб кетерге башлагъанлай, джашчыгъы къатына чабыб келди.

— Аття, кел юйге. Экибиз да ойнайыкъ, — деб, атасыны къолундан тутуб, алыб кетди.

Экинчи кюн Хыйла биягъы ныгъышда олтуруб тургъанлай, Мурадин келди.

— Тюзюн айтмай кѡоярыкъмыса, Хыйла?
— Айтыр затым джокъду.
— Хыйлачы деб сеннге бош . атамагъан-
дыла.

— Ким биледи!

Талай кюнню ол хапарны эште да джан-
лай тургъанджашы, сѣлешгенлени кѡатла-
рына келиб, Хыйлагъа бурулду:

— Кетеме, атам?

— Кѡайры?

— Кѡайры болса да?

— Нек?

— Сеннге элде хыйлачы дейдиле. Тюз
айтадыла. Биченни да сен кѣлтюрюб келген
эдинг. Мен кѣрюб тургъанма.

Хыйла, джукъ да айтмай, тагъылыб кюу-
шене тургъан ийнекни кѡатына барыб, бой-
нундан джыджымны тешиб, хыны эте, ар-
баздан кѡыстады.

— Сен кѡал, бу хайыуан кетсин, — деди
джашына кѡарт.

Бюгюннге дери ъмюрде да алай мутхуз
болгъан болмаз эдиле аны гитче, суусул
кѣзлери.

— Кѡал! Сен кетме!

— Бу ийнек ючюн айтылгъан болмаз
сеннге хыйла деб? — деди джашы, арбаз-
дан кери атлай. — Кетдим.

Джаз кѣзюуде гокка ханслагъа бѣлениб,
джашнагъан орамда баргъан джашыны
кенг джауорунларындан кѣзлерин айырал-
мады Хыйла.

— Кѡайт! Сен кетме.. Кетме...

Қъарыуусуз тамакъдан чыкъгъан ауазны эштмеди джаш. Ныгъышда олтуруб, башын энишге ийиб, муккур эсгертмеча, чырта кымылдамагъанлай къалды Хыйла. Қим биледи аны ол кюн къаллай бир олтургъанын. Бюгюн да олтура болур джангыз кеси талпымакълыкъ танылмагъан кёзлерин орамдан айырмай.

Ауруу

Бу хадаус кюнле бир-бирин сюрюб, къайры эсе да ашыгъыш къачыб барадыла. Қъууанч, бушуу да, туугъан къарнашлага биригиб, бир-биринден айырылыргъа излемей джашагъан джайгъы, исси кюнле. Джемча созула, ненча айны алыб кетдиле ала, бу юдегиде уа тюрлениу джокъду.

Алаша, топракъбаш юйчюк. Джерден джаз кёзюуде чыкъгъан ханслага, алкъын ёсюб барлыкъча кёрюнедиле бирча демеңгили ишленген юйчюкле.

Учсуз-къыйырсыз кенг тюзлени арасында, аллай бир юйчюкде джашайды ана. Хар не къыйынлыкъ да тиллешиб, аны юсюне джабышханча, санларын муккур, кесин да замансыз къарт этгендиле тишируну. Джашайды ана джангыз бала бла.

— Джашчыкъ, къалайса? — деб, уланы кенг мангылайын сылайды тишируу.

— Аття, атам, сенмисе?

Қъарыусуз сабий ауаз кючлейди мутхуз юйню ичин.

— Джашчыкъ, атанг алкъып къайтмагъанды.

— Къошхамы кетгенди?

— Огъай.

— Къайдады?

— Къайтырыкъды.

— Къачан?

— Сен иги болгъанлай.

— Мен иги болайым сора, — деб, джашчыкъ мутхуз кёзлерин ачады.

— Атанг къазауатдады. Кёб турмай къайтырыкъды.

— Къачан?

— Къазауат бошалгъанлай.

— Къазауат да къачан бошаллыкъды?

— Билмейме.

Джашчыкъны къарыусузлугъуна къараб, джюреги кыйналгъан ананы бети агъарады. Джангыз уланымдан да айырылыргъамы тебредим деб, кеси аллына кючлю силкинеди джюреги. Ана джюрек алайды. Ачлыкъдан кёбюб, сандыракълай тургъан сабийине къараб джылайды ана. Не этсин, аны джюреги, ташдан, агъачдан кенге къалыб, мамукъдан ишленген болур, тёзалмайды.

Бир заманда нарат чегетни къатында орналгъан элде, джаз кёзюуде балаларына къууаныб джюуюлдеген къарылгъашча, кюлкюню, чамны, джарыкълыкъны эгечи болуб джашаучан эди ол. Мийик тауладан саркъгъан чокъракъ суулары къатында суюген эди таулу джашны. Энди джангыз сабийи къалгъанды биргесине. Къарыусуз

сабий. Анга къарагъаны сайын джюреги ачы чанчады.

Агъач орундукугъа джатыб тургъан сабийни чыммакъ бети арт кёзюуде кёк тюрсюн ала башлагъанды.

Юйде чыдаялмай, арбазгъа чыгъыб, кенг тюзге къарады ана. Джангы саргъалгъан зынтхы сабанланы эслеб, экили болса да, ала таба таукел атлады. Хотасына зынтхыны джыйыб, ызына айланганлай, узакъдан джоргъалаб келген атлыны эследи. Атлыны, кюнде кюйген гардошча, мор тюрсюнюнде хыны кёзчюкле эрши тукъум ойнайдыла.

Олсагъатлай тилимдиледен эшилиб этилген къамчы хауаны кесди. Имбашындан тебреб белине дери ким эсе да исси темир чыбыкъны кысханча, этини кюйюб баргъанына да къарамай, юйге къачар къайгъыгъа кирди тиширыу. Алай а атны хырылдагъан тауушу, къамчини сызгъыргъаны алай дженгил тохтаб къалмайдыла...

Ана джюрек. Исси суугъа шекер къуюлгъанча, эрийди ана джюрек балагъа. Бусагъатда да кесин унутуб, исси шхууурну алыб, джашыны къатына келди.

— Джашчыкъ?

— Не дейсе, анам?

— Джашчыкъ, исси бегене аша, бусагъатда биширгенме.

— Къайдан табдынг?

— Аша, артда айтырма.

Уланны къарыусуз кёлу къашыкъны кёлтюралмай. къалтырайды.

— Ання, къашыкъ къолумдан тюшюб барады.

Ана къашыкъ бла сабий ауузгъа шхууур береди, эриниб къымылдайдыла эринле. Эшик акъырын ачылады.

— Ма, муну джашчыгъыгъызгъа алыб келгенме, — деб, юйге киреди тегерекбет, къара тюрсюнлю, акъ чачлы тишируу.

Ана ананы ангылайды башха тилде сёлешгенликге. Уланны къызыу мангылайына къолларын салыб, эки ана да къарыусуз санлагъа себеб болургъа излейдиле. Сабий ышарады.

Сюйгенле

Ингир ала Амырбий хаман да барыучу джерине джетди. Тегерегине къарады. Кишини эслемей, кеси аллына эски кююню айта башлагъанлай, хыны таууш эштилди.

— Энтда сакълаймыса?

Амырбий, сескекли болуб, бир джанына бурулду. Къарт Шоштай, узун, къара къашларын да туюуб, къарайды джашха. Не айтыргъа да билмей, тынгылайды Амырбий.

— Нек тынгылайса? Бусагъатда джырлай тургъан тамагъынгдан меннге джууаб чыгъаргъа унамаймы кълды?

— Не дейсе, Шоштай?

— Энтда сакълаймыса?

— Сакълайма.

— Бош сакълайса?

— Нек?

— Бюгюн Ёлмез былайгъа келаллыкъ гюлдю.

— Нек?

— Юйдеди.

— Къачан да эшикте болмаз да?

— Кирит салыб, ачхычланы хурджунума алыб чыкыгъанма. Бизни тынчылыкълы къой. Сеннге бийче кызла да табыллыкъдыла. Сеннге кёз ачаргъа, элде кюлкюлюк болургъа, деб ёсдюрмегенме джангыз кызымы. Бюгюнден ары аны унут. Ол сеннге тенг тюлдю. Бюгюннге дери ол затны юсюнден сени бла сёлешмегенме. Бетими ачамагъанма. Энди тёзюб туралмайма. Чотубуз аманнга кетерге башлагъанды.

Джаш, не айтыргъа билмей, баш энишге къараб тургъанлай, Шоштайланы юйден ариу ауаз чыгыб, арбазгъа джайылды.

Джюрекни кесиб
Атсанг да, атам,
Ол мени бла турлукъду.
Къан тамырлада
Къан тохтаса да,
Ол мени бла къаллыкъды.

Джыр, арбазгъа тёгюле келиб, кюч джыя, эки эркишини да кесине тынгылата, орамгъа чыкъды.

Къарт юйлери таба ачулу къараб:

— Бар! Дженгил къора къатымдан! —
деб кыджырады.

— Бош кыыстайса...

— Огъай!

Джаш, ызына бурулуб, акъырын атлай, юйюне кетди.

— Бюгюнден ары ол юйню къатына барсанг, харамды анангдан ичген сютюнг! — деди къарт киши, джашына хыны къарай.

Джаш талай заманны къымсыз болуб туруб, неден эсе да къарыу алгъанча, кесгин айтды:

— Барлыкъма!..

— Бар сора. Бу юйге энди къайтыб кирме!

Кетди Амырбий. Талгъыр къаяны деу ёшюнюнде, джарыкъ дорбуннга мурджар тёшеб, джатды.

Кюн сайын, ишин да тындырыб, уугъа чыгъыб, ингир ала къайтыучанды Амырбий. Бюгюн да къайтды. Тёгерегине сейирсиниб къарай, симсиреди. Тюбю сибирилиб, ариу тазаланыб, джарашыб тургъан дорбун. Кимни чомарт къоллары джетгендиле былайгъа деб, кеси аллына сагъышланды джаш. Кюн сайын танг аласы бла уугъа кетиб, къайтыб келирге, джарашыб тургъан дорбунну кёрюб башлады.

Джарыкъ эртден. Амырбий, чегет таладан джашыртын къараб тургъанлай, дорбуннга кирген тиширыуну эследи.

— Ёлмез!

Иги кесекни сюелди джаш. Талай замандан дорбундан чыгъыб, къайын терекни тюбюнде мазаллы ташха олтуруб тургъан Ёлмез, Амырбийни эслегенлей ёрге къобуб, эл таба къызыу айланды. Бир-бирине кёрюнмей, юйге джетдиле... Алай бла талай заман

озду. Дагъыда бир кюн дорбунда тюбешиб,
оноулашдыла къыз бла джаш.

Ингир ала, аягъыны бурнунда атлай,
Шоштайланы арбазгъа кирди Амырбий.
Эшике кирит. Къанатлы кирмезча, юйню
тёрт джаны да джабылыб. Терезени ачыб,
Ёлмезни чыгъарды джаш. Экисини юйлери
да дорбун болду.

Кечигиб къайтхан Шоштай, тёрт джаны-
на къараб, сейирсинди.

— Уллу аллах, къызымы суймеклик
къанатлы этиб, оджакъ бла чыгъаргъан эсе,
кечеме, — деб орунга олтурду. — Кечеме!

Кеси аллына мурулдай тургъан Шоштай
сабий ауазны эштди.

— Шоштай, сени Амырбийни атасы ча-
къырады.

— Нек?

— Билмейме.

— Айтмасанг, барлыкъ тюлме.

— Кел. Амырбий бла Ёлмезни да ча-
къыртханды.

Шоштай, ауур атлай, арбазгъа чыкъды.

— Суймекликни кирит бла тыялмазса,
— дейди кеси аллына. — Адамланы бир-бири-
не талпымакълыкълары тохтаса, джашау
да тохтарыкъ болур эди.

БАШЛАРЫ

- 3 И с с а
- 7 Э с г е р т м е
- 9 Д у у а д а к ъ с ю й м е к л и к
- 10 Д ж и л т и н л е б л а д ж у л д у з л а
- 14 И т д ж ы л а м у к ъ л а
- 15 С а к ъ а т
- 17 Б у с а к ъ
- 18 Ш о ш к е ч е
- 20 Б и р а н а м б а р д ы
- 23 А л а й д ы д ж а ш а у
- 24 Б и р к ю н
- 26 К ъ а р т
- 27 М у к к у р э с г е р т м е
- 30 Д о б а р ч ы к ъ
- 31 Б а р а д ы а с к е р ч и...
- 32 Э к е у л е н
- 33 А т а н ы д ж ы л ы у у
- 36 Д ж ы л а м у к ъ с у з т а у у ш л а
- 37 Д ж а ш а у н у д ж о л у
- 38 Ч и б и н а у д а
- 40 Д ж а ш л ы к ъ г њ а б а й л ы к ъ
- 42 И л я ч и н
- 43 Д ж ю р е к у н у т м а й д ы
- 45 А й
- 48 Н а с ы б н ы ч а к њ ы р ы у у
- 53 Т а т л ы д ж а н
- 56 Д ж е л

- 59 Мамурач
- 60 Балийле
- 61 Герох
- 62 Устаз
- 63 Осият
- 65 Тамчыла
- 66 Сурат
- 67 Кечикмейди
- 69 Тюбешиу
- 71 Кюнню тубюнде экеулен
- 85 Къарам
- 87 Джашил къумла
- 95 Лейла
- 99 Хыйлачы
- 103 Ауруу
- 106 Сюйгенле.

КУБЕКОВ БИЛЯЛ ТАУКАНОВИЧ

ДВОЕ ПОД СОЛНЦЕМ

НОВЕЛЛЫ

На карачаевском языке

112 с. без иллюстр.

Редактор **А. И. Кубанов**
Художник **А. А. Власенко**
Худож. редактор **М. П. Бертник**
Техн. редактор **З. Т. Агирбова**
Корректор **К. А.-К. Салпагарова**

Сдано в набор 7-XII-1972 г. Подписано
в печать 16-V-1973 г.

Формат 70X90 1/32. Физ. п. л. 3,5. Усл. п. л. 4,1,
Уч.-изд. л. 3,5. Заказ № 5969. Тираж 1000 экз,
БУ 02573. Цена 10 коп.

Карачаево-Черкесское отделение
Ставропольского книжного издательства,
Черкесск, пл. Кирова, Дом печати.

Карачаево-Черкесская областная типография,
Черкесск, Первомайская, 47,

К 0733 — 067 67—73
М 159 [03] — 73

10 кап.